

הגיל הרך בישראל

ממצאי מחקר ובחרים, 2022

יוזמת מרכז טאוב לחקר ההתפתחות ואי השוויון בגיל הרך

ירושלים, כסלו תשפ"ג, נובמבר 2022

החוברת הופקה בתמיכתן הנדיבה של קרן ברכה, קרן ברנרד ון ליר ויד הנדיב

עורכת: דנה שי

הגיל הרך בישראל

ממצאי מחקר נבחרים, 2022

עורכת: דנה שי

יוזמת מרכז טאוב לחקר ההתפתחות ואי השוויון בגיל הרך
ירושלים, כסלו תשפ"ג, נובמבר 2022

החוברת הופקה בתמיכתן הנדיבה של קרן ברכה, קרן ברנרד ון ליר ויד הנדיב

מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל

מרכז טאוב נוסד ב-1982 ביוזמתם של הרברט מ' סינגר, הנרי טאוב וארגון הג'וינט האמריקאי. המרכז ממומן באמצעות קרן צמיחה שהוקמה על ידי קרן הנרי ומרלין טאוב, קרן הרברט ונל סינגר, ג'ין וג'ון קולמן, קרן משפחת קולקר-סקסון-הלוך, קרן משפחת מילטון א' ורוזלין ז' וולף וארגון הג'וינט האמריקאי.

מרכז טאוב הוא מכון מחקר על-מפלגתי ובלתי תלוי העורך מחקרים איכותיים בנושאי חברה וכלכלה בישראל. הוא מציג בפני מקבלי ההחלטות המובילים בארץ ובפני כלל הציבור תמונה רחבה המשלבת בין הממדים החברתיים והכלכליים בהתוויית המדיניות הציבורית. הצוות המקצועי של המרכז וצוותי המדיניות הבין-תחומיים, הכוללים חוקרים וחוקרות בולטים בתחומם באקדמיה ומומחים ומומחיות מובילים בתחומי המדיניות, עורכים מחקרים ומציעים חלופות למדיניות בנושאים חברתיים-כלכליים מרכזיים שעל סדר היום במדינה. המרכז מציג ניתוחים אסטרטגיים לטווח ארוך והערכות של חלופות מדיניות בפני הציבור ובפני מקבלי ההחלטות על ידי כתבות בתקשורת, תוכנית פרסומים פעילה, כנסים ופעילויות אחרות בישראל ובחו"ל.

הפרסומים של מרכז טאוב הם על דעתם ועל אחריותם של מחבריהם בלבד. אין בו בהם כדי לחייב את המרכז, את חבר הנאמנים שלו, את עובדיו האחרים ואת התומכים בפעולותיו.

כתובת המרכז: רח' האר"י 15, ירושלים
טלפון: 02-567-1818
פקס: 02-567-1919
דוא"ל: info@taubcenter.org
אתר אינטרנט: www.taubcenter.org

עריכת לשון: אילנה דנון
עימוד: לורה שרייבר
עיצוב: אפרת שריה

יוזמת מרכז טאוב לחקר ההתפתחות ואי השוויון בגיל הרך

יוזמת מרכז טאוב לחקר ההתפתחות ואי השוויון בגיל הרך נועדה לקדם את המחקר על השפעת סביבתם של ילדים בגיל הרך על הישגיהם בעתיד ולהפיץ ידע עדכני בנושא. מטרתה לסייע בקידום מדיניות אפקטיבית לשיפור התנאים הסביבתיים שבהם ילדים בישראל מבלים את שנות חייהם הראשונות, כדי לשפר את הישגיהם ולצמצם פערים בין ילדים מרקע חברתי-כלכלי שונה. היוזמה מעודדת אפוא מחקר אמפירי בתחום ההתפתחות ואי השוויון בגיל הרך בישראל, בין היתר על ידי יצירת בסיסי נתונים המאפשרים מחקר על הקשר שבין גורמי סביבה בגיל הרך ובין הישגים בעתיד. חוקרי וחוקרות היוזמה כותבים דוחות מחקר עדכניים, סקירות ספרות וניירות עמדה ומדיניות. במסגרת מאמציה להפיץ ידע עדכני היוזמה מקיימת סמינר עיוני לביסוס ידע בין-תחומי – תיאורטי ואמפירי – בחקר הגיל הרך. הסמינר מיועד בעיקר לעובדי ועובדות השירות הציבורי שעיסוקם משיק לעיצוב המדיניות בתחום זה. את פעילות היוזמה מלווה ועדה מייעצת המורכבת מאנשי ונשות אקדמיה מובילים, קובעי וקובעות מדיניות ופעילים ופעילות של ארגוני החברה האזרחית, המחויבים לקידום ויישום מדיניות אפקטיבית בתחום הגיל הרך בישראל.

פעילות היוזמה נתמכת על ידי קרן ברכה, קרן ברנרד ון ליר ויד הנדיב

בראש היוזמה עומד פרופ' יוסי שביט, חוקר ראשי במרכז טאוב ופרופסור אמריטוס באוניברסיטת תל אביב

צוות החוקרים: ליאורה בוורס, ד"ר כרמל בלנק, ד"ר יעל נבון, ד"ר שרית סילברמן, דנה שי

חברי הוועדה המייעצת: פרופ' פרנק אוברקלייד, דניאלה בן-עטר, ד"ר שושי גולדברג, פרופ' ג'וני גל, פרופ' ראובן גרונאו, אפרת דגני-טופורוב, ד"ר ציפי הורוביץ-קראוס, סימה חדד, פרופ' מנאל טרכטנברג, ד"ר מיה יערי, ד"ר טלי יריב משעל, אורית לוי, ד"ר נעמי מורנו, ורדה מלכה, מיכל מנקס, פרופ' סיגל סדצקי, פרופ' אסתי עדי-יפה, אהוד (אודי) פראוור, פרופ' יצחק פרידמן, פאטמה קאסם, פרופ' אבי שגיא-שוורץ

הקדמה

הגיל הרך הוא במידה רבה תקופת החיים המעצבת ביותר בחייו של האדם. לפיכך לרקע החברתי-כלכלי שבו הילד גדל יש השפעה מכרעת על התפתחותו הקוגניטיבית, החברתית והרגשית. בחוברת שלפניכם קיבצנו מבחר ממצאים ממחקרים שנערכו במסגרת יוזמת מרכז טאוב לחקר ההתפתחות ואי השוויון בגיל הרך במטרה לספק תמונת מצב עדכנית של הגיל הרך בישראל. הנושאים הנדונים בחוברת זו הם תעסוקת הורים והשתתפות במסגרות חינוך לגיל הרך, השתתפות במסגרות חינוך לגיל הרך בחברה הערבית ועוני בקרב ילדים בגיל הרך בישראל.

לחוברת הממצאים הראשונה, שפורסמה בספטמבר 2021, ראו [כאן](#).

קריאה נעימה,

דנה שי, עורכת

חוקרת ביוזמת מרכז טאוב לחקר הגיל הרך

לאורך החוברת משולבות תגובות של משתתפות סמינר הגיל הרך של מרכז טאוב

סמינר "הגיל הרך: ממחקר למדיניות" של מרכז טאוב קיבץ בשנים תשפ"א ותשפ"ב עשרות נשים מובילות שעוסקות בתחום הגיל הרך בישראל, בהן מנהלות בכירות במשרד החינוך ובמגזר הציבורי, בגופים המפעילים גני ילדים ובארגוני חברה אזרחית. דגש מיוחד הושם על אחריותן של הרשויות המקומיות, ערביות ויהודיות, על תחום הגיל הרך. בסמינר נחשפו המשתתפות למחקר עדכני העוסק בהיבטים שונים של הגיל הרך ולאופנים שבהם מתפתח אי-שוויון כבר בשלב הזה. הן גם שמעו הרצאות על התערבויות שנועדו לקדם את תחום הגיל הרך ביישובים שונים כדי לשאוב מהן רעיונות ליישום בעבודתן שלהן. הסמינר נהפך לאתר של מפגש פורה להחלפת דעות ורעיונות, להעלאת בעיות ולמחשבה על הדרכים לפתרונן, פורום ייחודי המחבר בין מוקדים שונים של עשייה ושיח משותף. בכוונתנו לרתום את הפורום שנוצר לקידום מדיניות הגיל הרך בישראל.

מתוך הערכה לנקודת המבט הייחודית של משתתפות ובוגרות הסמינר ומתוך הבנת חשיבותו של החיבור בין המחקר לבין "השטח" התבקשו המשתתפות לבחור מחקר שמדבר אליהן ולהגיב עליו. כמה מתגובותיהן משולבות בחוברת זו במאמרי דעה קצרים. מאמרים אלו משקפים את דעתה של כל כותבת ולא בהכרח את דעת מרכז טאוב, והם מסתמכים על נתונים שלא אומתו על ידי המרכז. הערותיהן של המשתתפות מוסיפות זווית ראייה חשובה ואנו מודות לכל אחת ואחת מהן על תרומתה.

ד"ר כרמל בלנק, מרכזת הסמינר, מרכז טאוב

שער ראשון

תעסוקת הורים והשתתפות במסגרות חינוך

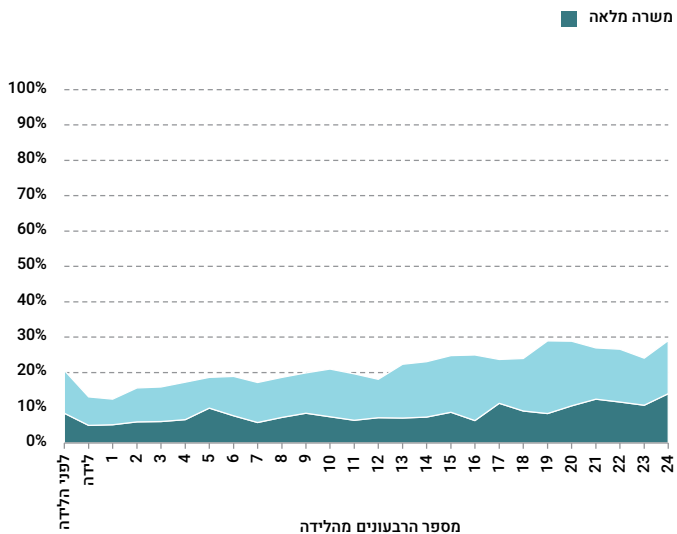
שיעורי התעסוקה של אימהות לאחר הלידה יורדים; בקרב אימהות יהודיות הירידה חדה יותר מהירידה בקרב אימהות ערביות

דומים לתקופה שקדמה ללידה. מגמה חדה זו ניכרת גם אצל אימהות שעבדו לפני הלידה במשרה מלאה וגם אצל אלה שעבדו במשרה חלקית. בקרב אימהות ערביות, ששיעור התעסוקה בקרבן טרם הלידה נמוך משמעותית משיעורו בקרב אימהות יהודיות, הירידה בשיעור התעסוקה לאחר הלידה מתונה יותר בהשוואה לאימהות היהודיות. בקרב האבות, הן יהודים והן ערבים, לא נראה שינוי של ממש בין דפוסי התעסוקה לפני הלידה וברבעונים שלאחריה.

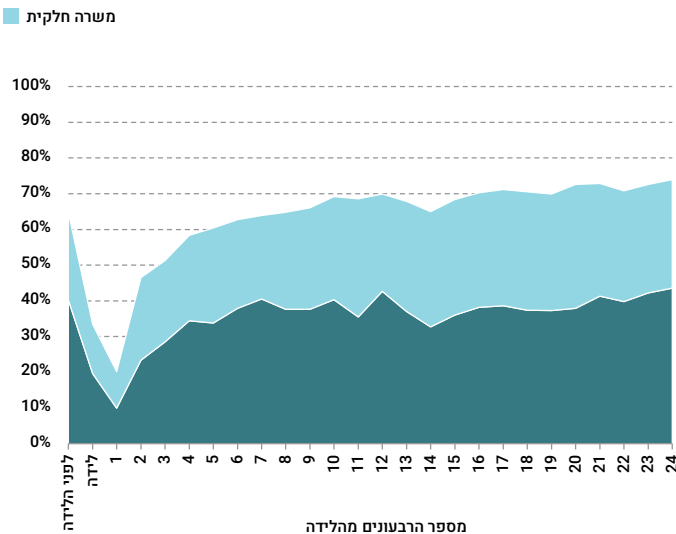
שיעורי התעסוקה של אימהות יורדים במידה ניכרת לאחר הלידה בשל חופשת הלידה, אך קבוצות אוכלוסייה שונות בישראל נבדלות זו מזו בקצב החזרה של האימהות לתעסוקה. התרשימים הבאים מתארים את תעסוקת האימהות והאבות בקרב יהודים לא-חרדים ובקרב ערבים לפי מספר הרבעונים מהלידה ובחלוקה בין משרה מלאה למשרה חלקית. ניתן לראות בבירור את הירידה החדה בתעסוקת האימהות היהודיות לאחר הלידה ואת ההתאוששות בשיעורי התעסוקה ברבעונים הבאים עד לחזרה לשיעורי תעסוקה

הערה: המחקר התמקד בהורים לילדים ילידי השנים 2001–2005. המשתנה מספר הרבעונים מהלידה הוגדר כך: הורים שנדגמו ברבעון הלידה עצמו הוגדרו כמי שנדגמו ברבעון 0, הורים שנדגמו ברבעון שלאחר רבעון הלידה הוגדרו כמי שנדגמו ברבעון 1, וכן הלאה עד רבעון 24 (כשש שנים מהלידה). כדי להשוות את התקופה שלאחר הלידה לתקופה שלפניה הוכנסו למדגם גם הורים שנדגמו עד ארבעה רבעונים טרם הלידה, וקבוצה זו שימשה קבוצת בסיס להשוואת התעסוקה ברבעונים שלאחר הלידה.

שיעורי התעסוקה בקרב אימהות ערביות, לפי מספר הרבעונים מהלידה ולפי היקף המשרה

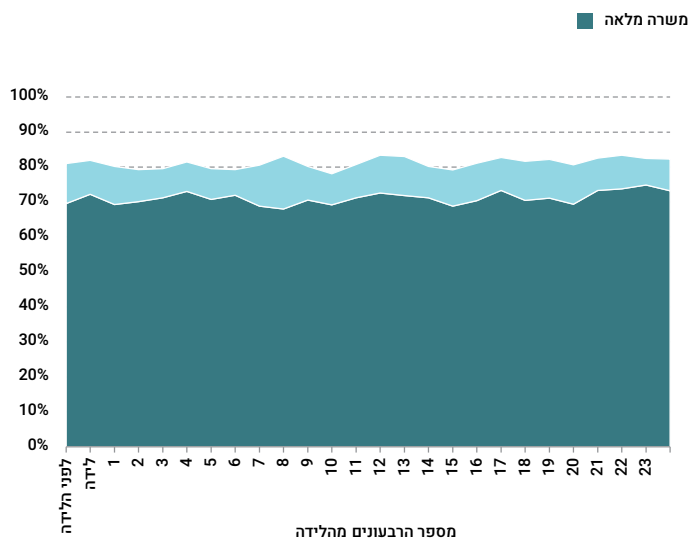

שיעורי התעסוקה בקרב אימהות יהודיות לא-חרדיות, לפי מספר הרבעונים מהלידה ולפי היקף המשרה

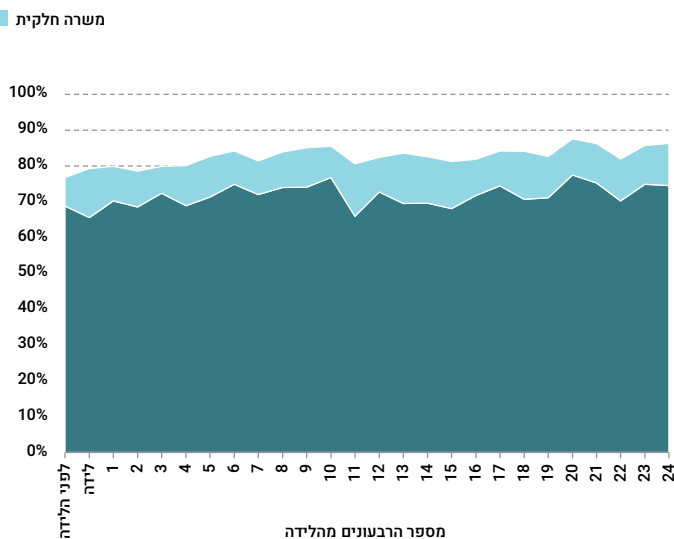

הערה: התרשימים מבוססים על שעות עבודה בפועל בשבוע/הדגימה. סף החלוקה בין משרה מלאה למשרה חלקית נקבע ל-35 שעות עבודה שבועיות. מקור: נעם זונטג, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

שיעורי התעסוקה בקרב אבות ערבים, לפי מספר הרבעונים מהלידה ולפי היקף המשרה

שיעורי התעסוקה בקרב אבות יהודים לא-חרדים, לפי מספר הרבעונים מהלידה ולפי היקף המשרה

הערה: התרשימים מבוססים על שעות עבודה בפועל בשבוע הסקר/הדגימה. סף החלוקה בין משרה מלאה למשרה חלקית נקבע ל-35 שעות עבודה שבועיות. מקור: נעם זונטג, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

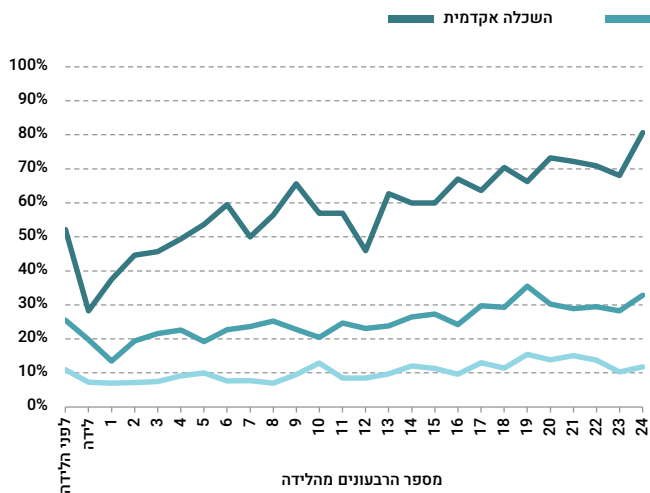
אימהות אקדמאיות נוטות לחזור לעבודתן לאחר הלידה מהר יותר מאימהות שהשכלתן נמוכה

בקרבת החברה הערבית נראה שאימהות אקדמאיות חוזרות לעבודה מוקדם יותר מבעלות ההשכלה הנמוכה. ככלל, בחברה הערבית בולטת מגמה מרשימה של גידול בשיעורי התעסוקה של נשים, בעיקר של בעלות השכלה אקדמית.

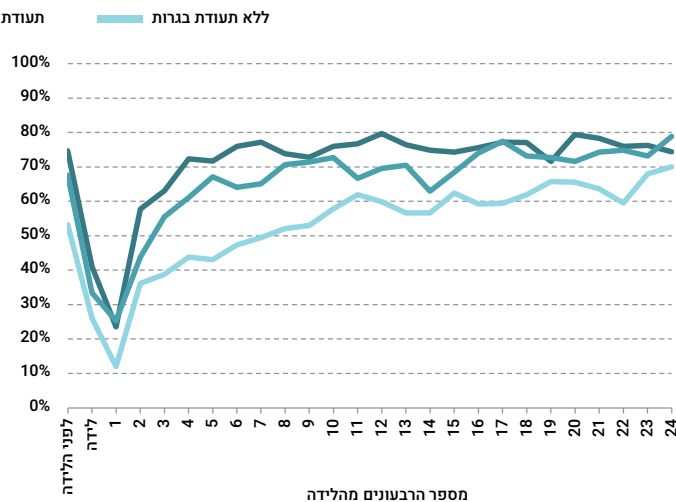
עבור אימהות מהשכבות החלשות, שלעיתים קרובות פוטנציאל ההשתכרות שלהן נמוך, עלולה להתחדד הדילמה אם לצאת לשוק העבודה או לגדל את ילדיהן בבית, מה שעשוי לחסוך את ההוצאות הגבוהות על המסגרות החינוכיות לגיל הרך.

רמת ההשכלה של אימהות קשורה לשיעורי התעסוקה שלהן לאחר הלידה, הנמוכים ממילא בשל חופשת הלידה: אימהות משכילות יותר עובדות בשיעורים גבוהים יותר מאימהות שהשכלתן נמוכה. נראה כי תהליך החזרה לעבודה לאחר חופשת הלידה של אימהות ללא תעודת בגרות נמשך זמן רב יותר בהשוואה לאימהות בעלות השכלה גבוהה יותר, ובייחוד בהשוואה לאימהות בעלות השכלה אקדמית, שאצלן שיעורי התעסוקה קרובים מאוד לאלה שלפני הלידה כבר ברבעון הרביעי מהלידה.

שיעורי התעסוקה בקרב אימהות ערביות, לפי מספר הרבועונים מהלידה ולפי רמת השכלה

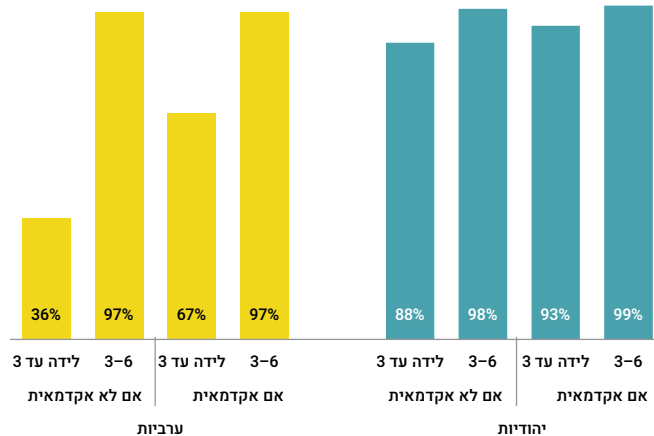

שיעורי התעסוקה בקרב אימהות יהודיות לא-חרדיות, לפי מספר הרבועונים מהלידה ולפי רמת השכלה

ילדים בגילי לידה עד שלוש לאימהות אקדמאיות משתתפים במסגרות בשיעורים גבוהים יותר מילדים לאימהות שאינן אקדמאיות, במיוחד בחברה הערבית

שיעורי ההשתתפות במסגרות חינוך לגיל הרך, לפי גיל הילד או הילדה, השכלת האם ומגזר

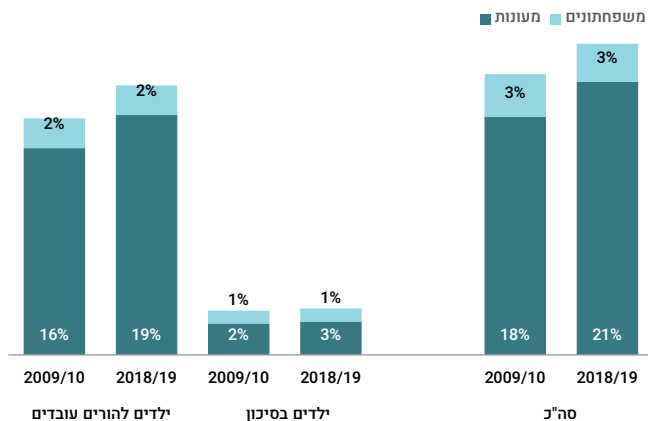

התרשים מציג את שיעורי ההשתתפות במסגרות חינוך לגיל הרך לפי השכלת האם ולפי לאום. מהתרשים עולה כי בחברה הערבית שיעור הילדים לאימהות אקדמאיות שהשתתפו במסגרות לילדים בגילי לידה עד שלוש כמעט כפול משיעור הילדים לאימהות לא-אקדמאיות שהשתתפו בהן (67% לעומת 36%). גם בקרב היהודים יש הבדל בשיעורי ההשתתפות בין ילדים לאימהות אקדמאיות ובין ילדים לאימהות לא-אקדמאיות, אך ההבדל קטן, ושיעורי ההשתתפות בשתי הקבוצות גבוהים מאוד – 93% ו-88%, בהתאמה. אשר להשתתפות במסגרות לבני 3-6, בשתי קבוצות האוכלוסייה נראה שאין קשר בין השכלת האם לשיעור ההשתתפות במסגרות האלה והוא כמעט אוניברסלי.

הערה: הנתונים מבוססים על מבחן PIRLS למדידת הישגי קריאה בקרב תלמידים בכיתה ד' משנת 2016. נוסף על מדידת הישגי הקריאה התבקשו הורי התלמידים להשיב על שאלונים שבהם נשאלו אם ילדיהם השתתפו במסגרות חינוך בגילי לידה עד שלוש ובגילי 3-6.

בעשור האחרון חל גידול בשיעור הילדים בגילי לידה עד שלוש המשתתפים במעונות היום המפוקחים

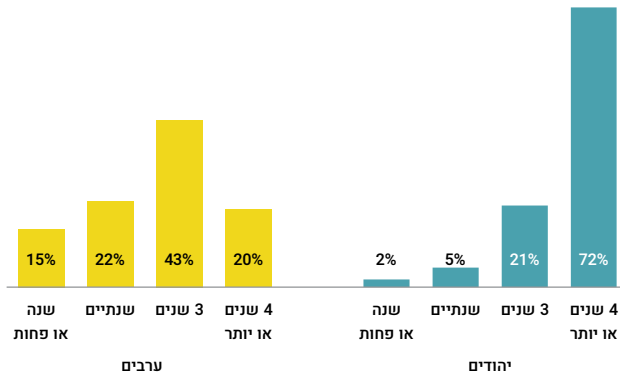
שיעור הילדים במסגרות המפוקחות מכלל גילאי לידה עד שלוש

במהלך העשור האחרון גדל ב-34% מספר הילדים המשתתפים במסגרות החינוך המפוקחות (ילדים להורים עובדים וילדים הזכאים למעון יום מתוקף חוק פעוטות בסיכון, התש"ס-2000): מכ-100 אלף ילדים בשנת הלימודים 2009/2010 לכ-130 אלף ילדים בשנת הלימודים 2018/2019. מעבר לגידול הנומינלי עקב הגידול באוכלוסיית הילדים בגילים אלו, עלה גם אחוז הילדים המשתתפים במסגרות המפוקחות מכלל הילדים בגילים הרלוונטיים: מכ-21% מהילדים בשנת הלימודים 2009/2010 לכ-24% מהילדים בשנת הלימודים 2018/2019. כל הגידול נובע מההשתתפות במעונות היום: שיעור הילדים במעונות היום המפוקחים גדל בכ-3 נקודות אחוז, ואילו שיעור הילדים במשפחתונים נותר ללא שינוי.

ילדים ערבים משתתפים במסגרות חינוך לגיל הרך פחות שנים מילדים יהודים

התפלגות מספר שנות ההשתתפות במסגרות לגיל הרך,
לפי מגזר

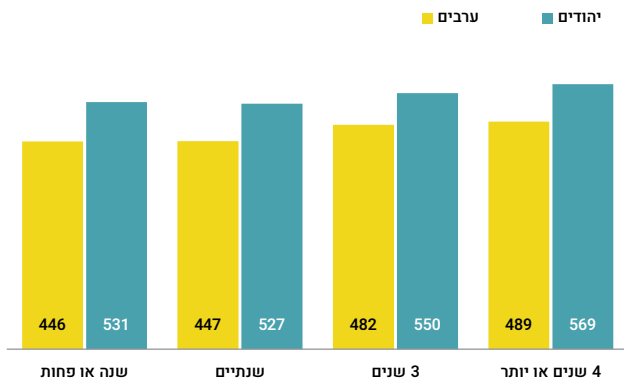

התרשים מציג את התפלגות מספר שנות ההשתתפות במסגרות לגיל הרך בקרב יהודים וערבים. רוב הילדים היהודים (72%) משתתפים במסגרות לגיל הרך ארבע שנים או יותר. נתון זה משקף את שיעורי ההשתתפות הגבוהים של יהודים הן במסגרות לגילאי לידה עד שלוש והן במסגרות לגילאי 3-6. לעומת זאת, רק מיעוט מהערבים (20%) משתתפים במסגרות לגיל הרך ארבע שנים או יותר, ורובם (43%) משתתפים בהן שלוש שנים. מהתרשים עולה כי הפיזור של הילדים הערבים על פני הקטגוריות גדול יחסית לפיזור של הילדים היהודים. מכך אפשר להבין שהרוב המכריע של הילדים היהודים נכנסים למסגרות לפני הגיעם לגיל שלוש, ואילו בקרב הערבים אחוז הילדים המצטרפים למסגרות לפני גיל זה נמוך משמעותית.

הערה: הנתונים מבוססים על מבחן PIRLS למדידת הישגי קריאה בקרב תלמידים בכיתה ד' משנת 2016. נוסף על מדידת הישגי הקריאה התבקשו הורי התלמידים להשיב על שאלונים שבהם נשאלו כמה זמן בסך הכול השתתפו ילדיהם במסגרות לגיל הרך.

השתתפות במסגרות חינוך לגיל הרך אינה תורמת להישגים של תלמידי כיתה ד' בקריאה

הישגים ממוצעים בקריאה, לפי מספר שנות ההשתתפות במסגרות ולפי מגזר

התרשים מציג את ההישגים הממוצעים בקריאה של ילדים יהודים וערבים בכיתה ד' לפי משך הזמן שהשתתפו במסגרות חינוך לגיל הרך. מלבד ההבדל הניכר בין הישגי היהודים והערבים בקריאה נראה כי באופן כללי ההישגים הממוצעים אינם משתפרים במידה רבה ככל שעולה מספר שנות החינוך במסגרות לגיל הרך.

איכותן של מסגרות החינוך לגיל הרך בישראל נמוכה למדי בהשוואה למסגרות במדינות מפותחות אחרות (וקנין, 2020). מסגרות חינוך לגיל הרך באיכות נמוכה אינן תורמות להתפתחות הקוגניטיבית של הילדים ועלולות אפילו לפגוע בהתפתחותם. מחקר של מרכז טאוב מצא כי השתתפות במסגרות לגילאי לידה עד שלוש אינה תורמת להישגי הקריאה של הילדים בבית הספר היסודי (וקנין ושביט, 2021), וייתכן שהדבר נובע מאיכותן הירודה של מסגרות החינוך הללו בישראל.

הערה: הנתונים מבוססים על מבחן PIRLS למדידת הישגי קריאה בקרב תלמידים בכיתה ד' משנת 2016. נוסף על מדידת הישגי הקריאה התבקשו הורי התלמידים להשיב על שאלונים שבהם נשאלו כמה זמן בסך הכול השתתפו ילדיהם במסגרות לגיל הרך.

בוגרות סמינר הגיל הרך של מרכז טאוב מגיבות

על קריירה והורות לילדים בגיל הרך

ד"ר נעמי מורנו | מנהלת דיאלוג לגיל הרך; חברת הוועדה המייעצת
ליוזמת הגיל הרך במרכז טאוב; בוגרת סמינר טאוב תשפ"א ותשפ"ב

השיח הציבורי בישראל מרבה לעסוק בחשיבותה של תקופת הינקות ומתמקד בעיקר במסגרות לגיל הרך. כדי לצמצם את אי-השוויון המתהווה כבר בגיל הרך יש לבחון את המציאות הישראלית בכמה מעגלים בו זמנית – הורות ומשפחה, קהילה, ערכים ותפיסות.

פריון הילודה בישראל הוא הגבוה ביותר בכל מדינות ה-OECD ושיעור תעסוקת האימהות בה הוא מהגבוהים ביותר במדינות הארגון. הפער בולט במיוחד בקרב אימהות לילדים בגיל הרך. אימהות חוזרות לעבודה זמן קצר יחסית לאחר הלידה, ואחוז גדול של ילדים משתתפים במסגרות לגיל הרך. שעות העבודה רבות יחסית, חופשת הלידה של האימהות קצרה, אין חופשת לידה ייעודית לאבות, וחסרים שירותים משלימים זמינים בקהילה. זאת ועוד, מעיון בממצאי המחקרים בעניין חזרתם של הורים לשוק העבודה לאחר הלידה עולה כי אימהות אקדמאיות נוטות לחזור לעבודה לאחר הלידה בתוך זמן קצר יותר מאימהות בעלות השכלה נמוכה, בעוד בקרב האבות לא נמצא הבדל משמעותי. השילוב של כל אלה יוצר קשיים מובנים. משבר הקורונה, והשינויים בעולם העבודה שהתחילו עוד לפניו, ממחישים שישנן אפשרויות לעבודה היברידיית ולאיוון מסוג חדש, ואולם הפתרונות המוסדיים לילדים ולהוריהם נותרו כשהיו.

אילו תנאים יאפשרו את שגשוגם של הורים מטפחים שיש להם כלים לשלב בין הורות לעבודה? חלופות המדיניות שלהלן, המציעות מסגרות ותוכניות שיגובשו מתוך התחשבות בערכים ובצרכים הייחודיים של כל משפחה ובאילוצי התעסוקה של ההורים, יאפשרו להורים זמן איכות עם ילדיהם:

- הסברה בעניין חשיבות הגמישות בעבודה להורים לילדים בגיל הרך; עידוד מעסיקים ליישם הסדרי עבודה גמישים ולאפשר ניצול גמיש של חופשת הלידה, ודירוגם על פי מדד זה.
- הפעלת מסגרות מגוונות שיאפשרו גמישות בשעות ובימי העבודה ויספקו פתרונות גם להורים לומדים וכדומה.
- הפעלת מסגרות לילדים בגיל הרך בתוך מקומות העבודה, בתמיכה ממשלתית.
- הדרכת הורים והנגשת כלים וידע, לרבות הכנה רגשית לקראת הורות לראשונה.
- בניית מאגר מפוקח של מטפלות שיוסמכו להעסקה בבית.
- הארכת חופשת הלידה בתשלום לאימהות וקביעת חופשה ייעודית לאבות.

לסיכום, מדיניות חברתית-כלכלית גמישה ומעודכנת בנושא תעסוקת הורים לילדים בגיל הרך תשפיע על הילדים ועל המשפחות וגם על החברה והמשק בכללותו, ותתמוך בצמצום פערים עתידיים.

בוגרות סמינר הגיל הרך של מרכז טאוב מגיבות

הגורמים לאיכות הירודה של החינוך לפעוטות בגילי לידה עד שלוש

ליאת עילם | מנהלת שותפויות בעמותת 121 ונציגת המטה להשקעה בגיל הרך בידיים טובות; בוגרת סמינר טאוב תשפ"ב

אנו מייחסים חשיבות מכרעת לבדיקה מעמיקה ושיטתית של אפקטיביות החינוך בגילי לידה עד שלוש ושל השפעתו על הפעוטות בטווח הארוך, ומברכים על עבודתו המקצועית והחשובה של מרכז טאוב בתחום זה.

אנו מסכימים עם השערת החוקרים, שלפיה השתתפות במסגרות חינוכיות לגיל הרך אינה ניכרת לימים בהישגי התלמידים בשל איכותן הנמוכה של מסגרות אלה (וקנין ושביט, 2021, לוח 3 ו-4). המידע שאספנו על רמות ההכשרה וההדרכה הנמוכות בשדה תומך בהשערה זו, כמו גם התובנות של המומחים ואנשי המקצוע שאיתם אנו עובדים באופן שוטף.

נוכח החשיבות של איכות המסגרות אנו חושבים שהכרחי לנתח בצורה יסודית ומעמיקה את הגורמים לרמתה הנמוכה. מחקרם של וקנין ושביט מזכיר מספר פעמים את היעדר הסטנדרטים או את אכיפתם הלקויה, והוא אף נחתם בתקווה שיישום חוק הפיקוח על מעונות יום לפעוטות יביא לידי שיפור בתרומת המסגרות להתפתחות הקוגניטיבית של הפעוטות ולהישגיהם הלימודיים בעתיד.

אולם קביעת סטנדרטים ואכיפתם לא יועילו לאיכות המסגרות אם הסטנדרטים עצמם נמוכים. זהו המצב בכל הנוגע לתקנות הפיקוח שאומצו בראשית 2021. לדוגמה, התקנות קובעות יחס תקינה של 11 ילדים בגיל שנתיים-שלוש לכל אשת צוות במסגרת – כמעט כפול מהמקובל במדינות המפותחות; מחנכות נדרשות לעבור הכשרה של 150 שעות לימוד בלבד, שאינה מאפשרת להן לרכוש את המיומנויות הנדרשות לתפקידן; כל מסגרת נדרשת להקצות רק ארבע שעות חודשיות להדרכה חינוכית של הצוות (כרבע מהמינימום שנקבע בדו"ח רוזנטל, 2009); ואין שום דרישה המחייבת הכשרה או השכלה למדריכות.

כאשר ההסטנדרטים נמוכים כל כך, גם אם מנגנון הפיקוח והאכיפה יהיה אפקטיבי מאוד הוא ינציח וישמר את הרמה הנמוכה המאפיינת את השדה כיום. המוסדות לגיל הרך ישתפרו רק אם יוקצו להם המשאבים הנחוצים לשם כך, הן להגדלת מספר התקנים לכל ילד, הן לשיפור ההכשרה וההדרכה והן להעלאת השכר לרמה שתמשוך מחנכות בעלות ידע וכישורים נדרשים ותשמר אותן בתחום.

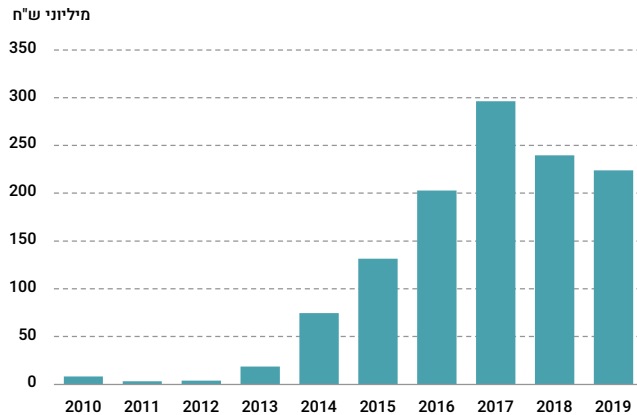
המקור הריאלי היחיד למשאבים כאלה הוא הגדלת התקציבים הממשלתיים לילדים בגילי לידה עד שלוש, שכיום הם נמוכים מאוד: ישראל משקיעה בכל ילד 600 דולר בשנה, לעומת השקעה שנתיית ממוצעת של 10,200 דולר בכל ילד במדינות ה-OECD. ההורים נושאים כיום ב-82% מהעלויות של השתתפות ילדיהם במסגרות החינוך לגיל הרך, לעומת 29% בממוצע במדינות ה-OECD. כל עוד המערכת תמשיך להישען על משאבי ההורים, איכות המסגרות לא תשתפר, ורק הורים מהשכבות המבוססות יוכלו להבטיח לילדיהם חינוך איכותי בגיל הרך.

שער שני

מסגרות חינוך לגיל הרך בחברה הערבית

ההוצאה על בניית מעונות יום
מחירי 2019

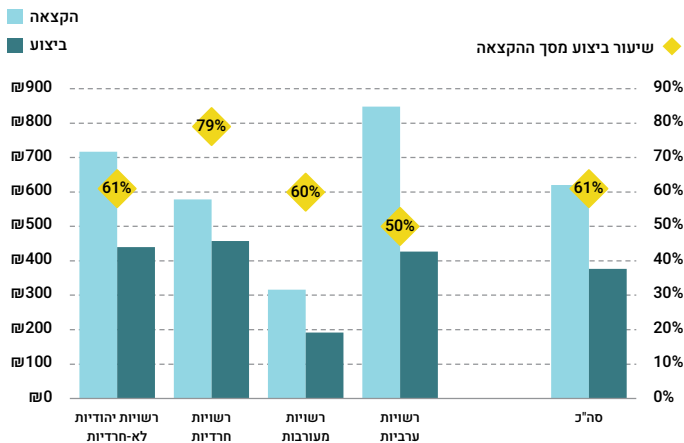
מקור: מדהלה ואחרים, מרכז טאוב | נתונים: משרד האוצר, קובצי תקציב המדינה

בשנים האחרונות מסתמנת מגמת עלייה בהוצאה השנתית על בניית מעונות יום בישראל

האגף למעונות יום ומשפחתונים אחראי בין השאר על בניית מעונות יום. גודל התקציב המוקצה לבניית מעונות יום לגיל הרך מעיד על השינוי החד במעורבות הממשלה בתחום זה בעקבות המחאה החברתית של שנת 2011 והקמת ועדת טרכטנברג ואימוץ המלצותיה. לאחר שנים של השקעה תקציבית מינורית בבניית מעונות יום לגיל הרך, בשנת 2014 החלו להקצות סכומים גדולים יותר למטרה זו. בשנים 2014-2019 הושקעו בבנייתם כ-1.17 מיליארד ש"ח.

שיעור המימוש של התקציבים לבניית מעונות יום ברשויות המקומיות הערביות נמוך בהרבה משיעורי המימוש ברשויות החרדיות וברשויות היהודיות הלא-חרדיות

ממוצע ההוצאה השנתית לילד לבניית מעונות יום לגיל הרך ברשויות השונות, הקצאה וביצוע, 2014-2020

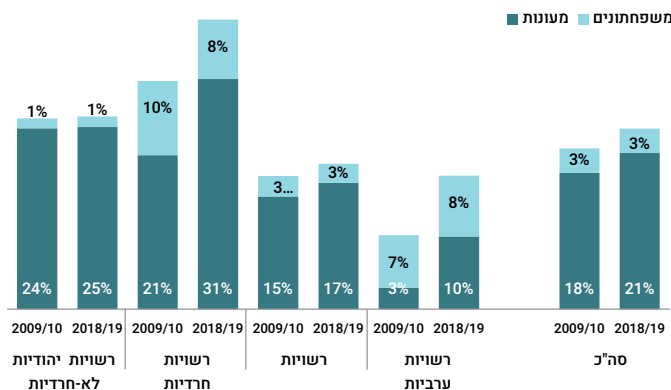

רבע מכלל התקציב המיועד לבניית מעונות יום לגיל הרך משוריין לבניית מעונות בחברה הערבית. ואכן, הנתונים מלמדים שהקצאה הממוצעת הגבוהה ביותר לילד לבניית מעונות יום לגיל הרך היא ברשויות הערביות. עם זאת, שיעור המימוש של התקציבים הללו בחברה הערבית נמוך ועומד על כ-50% בלבד, לעומת 79% ברשויות החרדיות ו-61% ברשויות היהודיות הלא-חרדיות. כתוצאה מכך, הסכומים שמשמשים בפועל לבניית מעונות ברשויות הערביות דומים לסכומים המשמשים למטרה זו ברשויות היהודיות, חרדיות ולא-חרדיות כאחד.

מקור: מדהלה ואחרים, מרכז טאוב | נתונים: משרד הרווחה והביטחון החברתי; הלמ"ס

שיעור ההשתתפות של ילדים בגילי לידה עד שלוש בחברה הערבית במסגרות מפוקחות לגיל הרך נמוך במיוחד

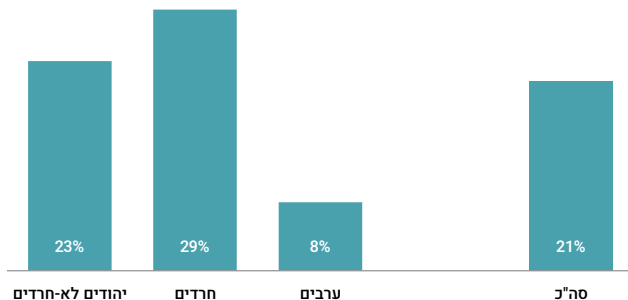
שיעור הילדים במסגרות המפוקחות מכלל גילאי לידה עד שלוש, לפי סוג המסגרת וסוג הרשות, 2009/2010 ו-2018/2019

הפעולות שנקטה ממשלת ישראל בעשור האחרון לעידוד ההשתתפות במסגרות המפוקחות לגיל הרך בחברה הערבית תרמו לעלייה בשיעורי ההשתתפות במסגרות הללו ביישובים הערביים. אף על פי כן, שיעור הילדים הערבים במסגרות מפוקחות לגיל הרך עודנו נמוך בהשוואה לקבוצות אחרות בחברה הישראלית. רק 18% מהילדים בגילי לידה עד שלוש ביישובים הערביים מטופלים במסגרות המפוקחות לגיל הרך (ילדים להורים עובדים ופעוטות בסיכון). מדובר בשיעור נמוך יחסית לא רק בהשוואה לחברה החרדית, שבה שיעור ההשתתפות של ילדים בגילים אלו במסגרות המפוקחות עומד על 39%, אלא גם בהשוואה לחברה היהודית הלא-חרדית, שבה עומד השיעור הזה על 26%.

שיעור הילדים הערבים להורים עובדים המשתתפים במסגרות מפקחות לגילאי לידה עד שלוש נמוך עוד יותר ועומד על 8% בלבד

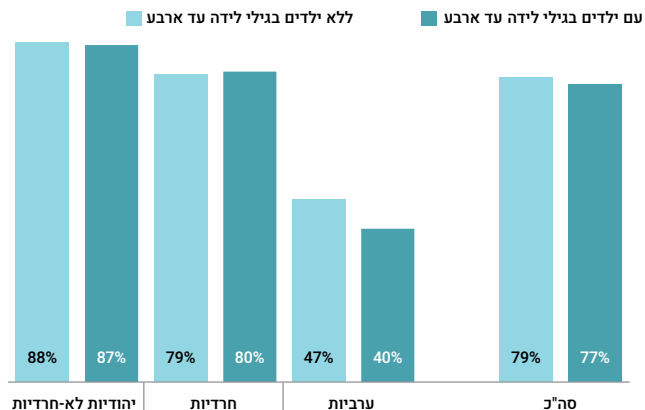
שיעור הילדים להורים עובדים מכלל גילאי לידה עד שלוש באותה קבוצת אוכלוסייה

כאמור, שיעור ההשתתפות של ילדים מגיל לידה עד שלוש במסגרות המפקחות ביישובים הערביים נמוך יחסית ועומד על 18%. מחקר שנערך במרכז טאוב על בסיס קובץ נתוני פרט של כלל הילדים להורים עובדים במסגרות המפקחות לגיל הרך בישראל מצא כי בשנת הלימודים 2019/2020 היו הפערים הללו גדולים עוד יותר (מדהלה ואחרים, 2021). מכלל הילדים להורים עובדים המשתתפים במסגרות המפקחות, שיעורם של הילדים הערבים הוא כ-8% בלבד, בעוד שיעורם באוכלוסיית הגיל הרלוונטית בישראל הוא כ-22%. לעומתם, 23% מהילדים היהודים הלא-חרדים ו-29% מהילדים החרדים באוכלוסיית הגיל הרלוונטית רשומים למסגרות מפקחות כילדים להורים עובדים.

שיעורי התעסוקה הנמוכים בקרב נשים בחברה הערבית מקטינים את הסיכוי של ילדיהן להשתתף במסגרות המפוקחות לגיל הרך, שכן ההשתתפות והסבסוד מותנים בעבודה או בלימודים של שני ההורים

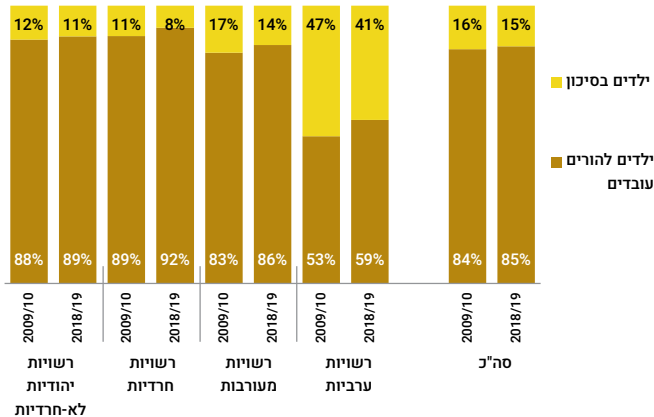
שיעורי התעסוקה בקרב נשים בנות 25–44, עם ובלי ילד בגיל הרך, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2019

שיעור ההשתתפות הנמוך במסגרות המפוקחות לגיל הרך בחברה הערבית מקורו בשני חסמים עיקריים. האחד טמון בסדר העדיפויות לקבלת ילדים למסגרות הללו, המעניק קדימות לילדי אימהות עובדות, והאחר הוא שסבסוד שכר הלימוד במסגרות המפוקחות מותנה בעבודה או בלימודים של שני ההורים. שיעור התעסוקה הנמוך בקרב נשים בחברה הערבית, ובייחוד בקרב אימהות לילדים בגיל הרך, מצמצמים מראש הן את הסיכוי של ילדים ערבים בגיל הרך להתקבל למסגרת מפוקחת והן את שיעור המשפחות הערביות הזכאיות לסבסוד של השתתפות ילדיהן במסגרות אלו.

ילדים רבים ברשויות המקומיות הערביות מתקבלים למסגרות מפוקחות לגיל הרך מתוקף חוק פעוטות בסיכון

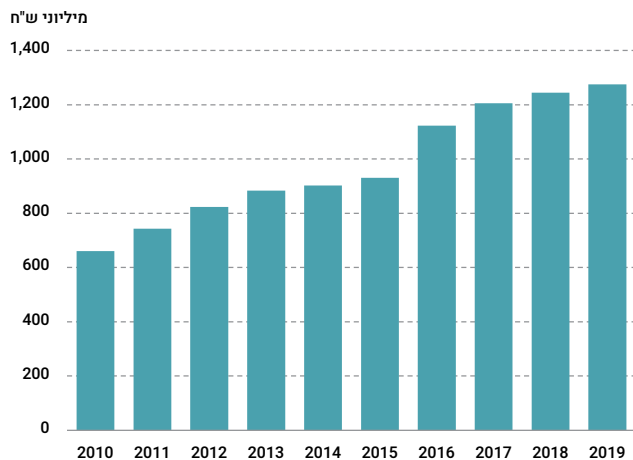
הרכב הילדים במסגרות המפוקחות מכלל גילאי לידה עד שלוש, לפי סוג הרשות 2009/2010 ו-2018/2019

לשיעורי ההשתתפות הנמוכים של ילדים ברשויות המקומיות הערביות במסגרות המפוקחות מצטרף נתון חריג נוסף: חלק גדול מהילדים ביישובים הערביים מתקבלים למסגרות מתוקף חוק פעוטות בסיכון בעקבות הפניה של המחלקות לשירותים חברתיים. התרשים מציג את שיעור הילדים המשתתפים במסגרות המפוקחות בקבוצות האוכלוסייה השונות בישראל בחלוקה לילדים להורים עובדים ולפעוטות בסיכון. במהלך השנים הצטמצם מעט חלקם של הילדים המשתתפים במסגרות המפוקחות מתוקף חוק פעוטות בסיכון בכל הקבוצות שנבדקו. עם זאת, ניכר כי ברשויות הערביות חלקם גדול במיוחד – כ-41%, לעומת 11% ברשויות היהודיות שאינן חרדיות ו-8% ברשויות החרדיות.

בשנים האחרונות גדלה ההוצאה על סבסוד ההשתתפות של ילדים להורים עובדים במסגרות המפוקחות בישראל

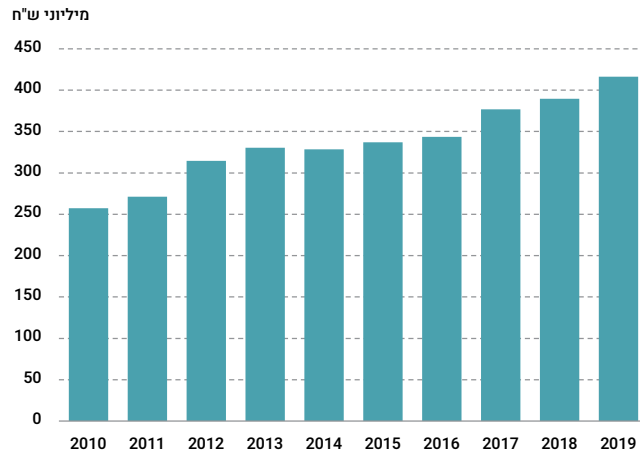
ההוצאה על סבסוד השהות של ילדים להורים עובדים במסגרות המפוקחות מחירי 2019

ההוצאה הממשלתית על סבסוד שהותם של ילדים להורים עובדים במעונות יום ובמשפחתונים כמעט הכפילה את עצמה בעשור האחרון, וגדלה מ-660 מיליון ש"ח בשנת הלימודים 2009/2010 לכ-1.3 מיליארד ש"ח בשנת הלימודים 2018/2019. הסבסוד הממוצע לילד גדל בשנים אלו מכ-7,750 ש"ח בשנה לפי תקציב 2010 לכ-11,280 ש"ח בשנה לפי תקציב 2019.

גם ההוצאה על השתתפות בהחזקת ילדים במעונות יום ובמשפחתונים מתוקף חוק פעוטות בסיכון גדלה

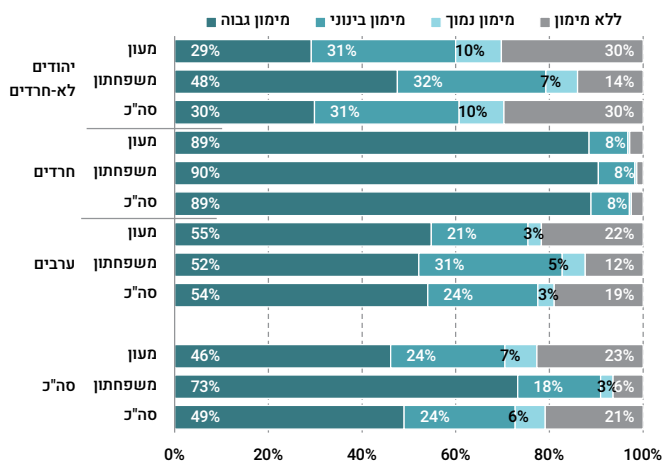
ההוצאה על השתתפות בהחזקת ילדים במעונות יום ובמשפחתונים מתוקף חוק פעוטות בסיכון מחירי 2019

לצד האגף למעונות יום ומשפחתונים, השירות לילד ולנוער בזרוע העבודה פועל, מתוקף חוק פעוטות בסיכון, להשמה ולסבסוד של ילדים בסיכון במסגרות לגיל הרך ולסבסוד שכר הלימוד שלהם (רבינוביץ', 2019). בשנת הלימודים 2018/2019 הושמו באמצעות שירות זה במעונות יום ובמשפחתונים כ-19,400 ילדים בסיכון, שהם כ-4% מכלל הילדים בגילי לידה עד שלוש בישראל וכ-15% מכלל הילדים בגילים אלו הנמצאים במסגרות המפוקחות. ילדים אלו זכאים לסבסוד גבוה יחסית של שכר הלימוד, והוריהם משלמים 464-752 ש"ח לחודש, לעומת שכר הלימוד המלא, שנע בין 1,964 ל-2,857 ש"ח לחודש (תעריפי שנת הלימודים 2020/2021). סך ההוצאה של המשרד על השתתפות בהחזקת ילדים במעונות יום ובמשפחתונים מתוקף חוק פעוטות בסיכון עמד בשנת 2019 על כ-416 מיליון ש"ח.

בחברה הערבית מחצית הילדים להורים עובדים זכאים לדרגות סבסוד גבוהות במסגרות מפוקחות לגילאי לידה עד שלוש

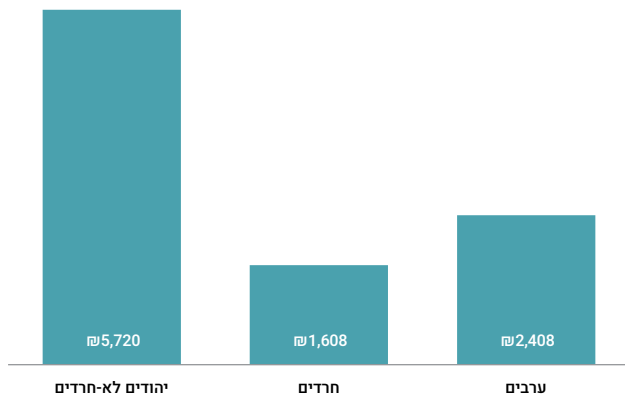
התפלגות הילדים להורים עובדים במסגרות המפוקחות לגילאי לידה עד שלוש, לפי רמת הסבסוד, סוג המסגרת וקבוצת אוכלוסייה, 2019/2020

הנתונים המוצגים בתרשים מעידים על פערים ברמות הסבסוד לילדים להורים עובדים. 54% מהילדים להורים עובדים בחברה הערבית זכאים לדרגות סבסוד גבוהות (יותר ממחצית שכר הלימוד). בקרב החרדים השיעור גבוה אף יותר ועומד על 89%, ואילו בקרב יהודים שאינם חרדים שיעור הזכאים לדרגות סבסוד גבוהות עומד על 30% בלבד. כ-80% מילדי ההורים העובדים היו זכאים לסבסוד כלשהו בשכר הלימוד בשנת הלימודים 2019/2020. מספרם עמד על כ-89 אלף, מהם כמעט 50 אלף (56%) ילדים יהודים שאינם חרדים, כ-32 אלף (36%) ילדים חרדים וכ-7,200 (8%) ילדים ערבים. חשוב לציין כי תמונה זו מתקבלת לאחר הטבה בסבסוד הניתנת באופן ספציפי לאימהות מהחברה הערבית, שעבורן נקבע רף נמוך יותר של שעות עבודה שבועיות הנדרשות לשם קבלת סבסוד לפי הכנסה (24 שעות שבועיות במקום 36).

הזכאות לסבסוד נקבעת בעיקרה על פי רמת ההכנסה של משקי בית עם ילדים בגיל הרך – וזו נמוכה משמעותית בקרב ערבים וחרדים

הכנסה ממוצעת לנפש במשקי בית על ילדים בגילי לידה עד ארבע, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2018

דרגת הזכאות לסבסוד נקבעת בעיקר על סמך רמת ההכנסה לנפש במשק הבית. מבחינה של ההכנסה הממוצעת לנפש במשקי בית עם ילדים בגיל הרך, כפי שהיא מחושבת לצורך קביעת דרגת הזכאות לסבסוד (זרוע העבודה, 2019), עולה כי ההכנסה הממוצעת לנפש במשקי בית של ערבים, ועוד יותר מכך במשקי בית של חרדים, נמוכה במידה ניכרת מן ההכנסה במשקי בית של יהודים שאינם חרדים. הפער בין החרדים לערבים נובע ברובו מכך שבמשפחות חרדיות מספר הילדים גדול יותר בממוצע ממספרם במשפחות ערביות. פערים אלו מסבירים לפחות חלק מן הפערים הנצפים בסבסוד.

הערה: ההכנסה לנפש חושבה בהתאם לאופן החישוב המקובל בקביעת דרגת הזכאות לסבסוד כסך ההכנסות מעבודה על ראש משק הבית ובת/בן הזוג, חלקי מספר הנפשות עד גיל 18 ועוד שתי נפשות.

מקור: מדהלה ואחרים, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

מן הממצאים המוצגים בשער זה עולות מסקנות חשובות בנוגע למדיניות הגיל הרך בישראל. בחלק זה אנחנו מציעים חלופות מדיניות בשלושה תחומים: יצירת תשתיות למסגרות לגיל הרך ביישובים הערביים ומימוש התקציבים המוקצים למטרה זו; הסרת חסמי הנגישות למסגרות מפוקחות לגיל הרך; והקטנת שכר הלימוד במסגרות המפוקחות לגיל הרך. אמנם יש צורך בניתוח עלות-תועלת ובבחינה מקיפה של ההשלכות הפוטנציאליות לפני הבחירה בחלופת מדיניות כזו או אחרת, אבל מצאנו לנכון לסכם כיווני מדיניות פוטנציאליים העולים מהממצאים של מחקרי מרכז טאוב בתחום הגיל הרך עד כה.

יצירת תשתיות למסגרות לגיל הרך ביישובים הערביים ומימוש התקציבים המוקצים למטרה זו

להלן כמה מתווי מדיניות אפשריים להגדלת שיעור המימוש של התקציבים שהוקצו לבניית מעונות יום בחברה הערבית:

- **התאמת כללי התכנון למציאות המורכבת של החברה הערבית.** מתן אפשרות לגורמים לא-ממשלתיים ליזום פרויקטים של בניית מעונות יום; מציאת פתרונות תכנוניים לבנייה בשכונות הצפופות המאפיינות את היישובים הערביים; זירוז וליווי תהליכים לאישור תוכניות להקמת מעונות יום על קרקעות פרטיות בוועדות התכנון.

הערה: ההצעות בחלק זה לקוחות מן המאמר **השתתפותם של ילדים בחברה הערבית במסגרות חינוך מפוקחות לגיל הרך** (מדהלה ואחרים, 2021).

- הגדלת המשאבים המוקצים לרשויות הערביות לשלבי התכנון והאישור של בניי מעונות יום. המחסור החמור במשאבים ברבות מן הרשויות המקומיות הערביות מקשה את מימון שלבי התכנון והאישור של בניית מעונות יום ורכישת ציוד למסגרות. לפיכך מן הראוי לבחון הקצאה משמעותית יותר של משאבים ממשלתיים לצרכים הללו ומתן גמישות רבה יותר לרשויות באופן השתתפותן במימון תהליכי התכנון והבנייה של המעונות ביישוביהן.
- הוספת תקנים, גיוס והכשרה של אנשי מקצוע ברשויות המקומיות הערביות בתחום פיתוח מערך גיל הרך. המורכבות התכנונית, התקציבית והבירוקרטית הכרוכה בהרחבה ניכרת של התשתיות למעונות יום מחייבת שיהיו ברשויות המקומיות אנשי מקצוע מומחים בתחומים אלו. היעדרם של אנשי מקצוע כאלה בגלל מגבלות תקציביות מקשה מאוד את השתלבות היישובים בתוכניות לפיתוח מסגרות לגיל הרך. לפיכך מוצע להפעיל תוכנית ייעודית להכשרת אנשי מקצוע בתחום זה ולממן את משרותיהם ביישובים הערביים. תוכנית זו תוכל להיות מיזם ממשלתי בשיתוף גורמים מהחברה האזרחית.

הסרת חסמי נגישות למסגרות מפוקחות לגיל הרך

החסמים המקשים על הורים לפעוטות את הנגישות למסגרות מפוקחות לגיל הרך הם חסמים פיזיים ובירוקרטיים. החסמים הפיזיים קשורים למיקום המסגרות ולגישה לתחבורה הציבורית. עם החסמים הבירוקרטיים נמנים כאלה הקשורים לתעדוף הקבלה למעונות ולהתניית הסבסוד בתעסוקת האם וכאלה הקשורים להליכי רישום הילדים למסגרות, כגון מימוש הזכאות לסבסוד. בשל קשיי שפה והיעדר נגישות למחשב ההורים מתקשים בתהליכים הללו עוד יותר. להלן כמה הצעות שכדאי לשקול בהקשר זה:

- עריכת פיילוט ביישובים אחדים לבחינת ביטול התניית הסבסוד בעבודת האם. בפיילנד, למשל, מופעל מודל אוניברסלי המעניק מימון לטיפול בפעוטות לכל ההורים, בלי קשר למעמד התעסוקתי שלהם, ואף משאיר בידם את הבחירה בסוג המסגרת. אימוץ מודל אוניברסלי כזה, בייחוד בחברה הערבית, ירחיב את הנגישות לשימוש

במסגרות המפוקחות עבור משפחות רבות. בה בעת הוא אף עשוי לתרום להגדלת שיעור השתתפותן של נשים ערביות בשוק העבודה, כפי שנצפה בעבר כשהורחב חוק חינוך חנים לילדים בגיל 3 ו-4 (שלוסר, 2006).

- **בדיקה יסודית של הליך הרישום למסגרות המפוקחות ומימוש הזכאות לסבסוד.** הליך הרישום למסגרות הוא הליך מורכב, הכרוך במילוי והגשה של טפסים ומסמכים רבים; הזמן להשלמת ההליך מוגבל, ומשנת הלימודים הנוכחית אפשר לבצעו אך ורק באופן מקוון. נוסף על כל אלה, אין הנגשה מלאה של המידע בשפה הערבית. כדי להתמודד עם החסמים הללו מומלץ לבחון את הליך הרישום לעומק ולנסות לספק להורים חלופות קלות יותר לביצוע. העלות המוערכת של הצעה זו זניחה.
- **הנהגת מערך גמיש של תחבורה ציבורית והרחבת הפריסה של המסגרות המפוקחות ביישובים הערביים.** מוצע להנהיג מערך תחבורה ציבורית במסלולי נסיעה גמישים שיאפשרו להתגבר על בעיות התשתית ברבים מהיישובים הערביים ושימוש באוטובוסים קטנים שיוכלו להיכנס גם לרחובות צרים. כל זה ייעשה נוסף על המשך התעדוף התקציבי של הרשויות הערביות בכל הנוגע להשקעה בפיתוח תשתיות ובקידום התחבורה הציבורית ביישובים. בהקשר זה מומלץ להקדים ולתת את הדעת למיקום ולנגישות כבר בתהליך התכנון וההקמה של מסגרות חדשות.

הקטנת שכר הלימוד במסגרות המפוקחות לגיל הרך

שכר הלימוד הגבוה של המסגרות המפוקחות עלול למנוע ממשפחות, בעיקר משפחות ערביות, לרשום את ילדיהן למסגרות אלו. כדי להתמודד עם חסם זה ניתן להקטין את שכר הלימוד שהורים נדרשים לשלם במסגרות המפוקחות או להגדיל את המשאבים העומדים לרשות משפחות ערביות למימון שכר הלימוד של ילדיהן במסגרות מפוקחות. להלן כמה פעולות שאפשר לנקוט בתחום זה:

- הגדלת הסבסוד של המסגרות כך ששכר הלימוד לא יעלה על 1,000 ש"ח לחודש. הצעה קונקרטית בכיוון זה העלו לאחרונה פרופ' טרכטנברג ועמיתיו, אשר הציעו לקבוע ששכר הלימוד החודשי במסגרות מפוקחות לגיל הרך לא יעלה על 1,000 ש"ח, בדומה לשכר הלימוד במוסדות להשכלה גבוהה (טרכטנברג ואחרים, 2019). בהקשר של החברה הערבית משמעות ההצעה היא העמדת שכר הלימוד במסגרות המפוקחות על רמה דומה לרמתו במסגרות הלא-מפוקחות או אף על רמה נמוכה ממנה.
- מתן אפשרות ליום לימודים קצר במסגרות המפוקחות. בדרך זו תתאפשר התאמה טובה יותר לצורכי השעות של אימהות מהחברה הערבית. לבחינת השפעותיה של אפשרות זו ועלות ביצועה מוצע לערוך פיילוט במספר יישובים ערביים.
- שינוי אופן הענקתה של הטבת המס להורים לילדים בגיל הרך ושימוש בהטבת המס הלא-מנוצלת כדי לסייע בהוצלת שכר הלימוד במסגרות. הטבות מס להורים לילדים עד גיל 5 הן כלי להקלת הנטל של מימון שכר הלימוד של ילדיהם במסגרות לגיל הרך. הואיל ורבות מהנשים העובדות בחברה הערבית אינן נהנות מהטבת המס הניתנת בעבור ילדיהן משום שאינן מגיעות לסף השכר החייב במס, אפשר לשנות את צורת ההענקה של הטבה זו. הזיכויים הניתנים היום להורים לילדים מוערכים בכ-2.5 מיליארד ש"ח בשנה (משרד האוצר, 2017). ניתן להקצות סכום השווה לחלק הלא-מנוצל של הטבת מס זו ולהגדיל את הסבסוד הישיר של שכר הלימוד במסגרות המפוקחות לאימהות עובדות שאינן מגיעות למדרגת המס הראשונה.
- הטבות מס למעסיקים שיממנו לעובדיהם שירותי טיפול בילדים. הענקת הטבות מס למעסיקים שיממנו לעובדיהם שירותים כאלה, כמקובל במדינות דוגמת אוסטרליה, צרפת ופולין, עשויה לעודד את השתתפותן של נשים בשוק העבודה. הירידה הצפויה בהכנסות המדינה בגין הענקת ההטבה הזאת למעסיקים עשויה להתמתן עקב העלייה הצפויה בשיעורי ההשתתפות של נשים בכוח העבודה.

זרקור ממחקר של יעדים לצפון

ממצאים עיקריים ממחקר של מיזם חלקאת חלקת ברשויות מקומיות ערביות בצפון

בחלק זה אנו מביאים בפניכם ממצאים עיקריים ממחקר של מיזם חלקאת חלקת (מעגלים) (יעדים לצפון, 2021). המיזם שם לו למטרה להוביל מהלך לפיתוח מודלים של הכשרה, תמיכה מקצועית והעשרה למטפלות עיקריות במסגרות לא-מפוקחות ברשויות מקומיות ערביות במחוזות חיפה והצפון. המונח "מטפלת עיקרית" מתייחס למי שמטפלת בילד מספר שעות ביום באופן קבוע.

המחקר מתבסס על ממצאי סקר טלפוני שנערך על ידי חברת גיאוקרטוגרפיה בשתי פעימות באפריל וביוני 2021 בקרב 591 אימהות לילדים בני שלושה חודשים עד שלוש שנים ביישובים בדואיים, דרוזיים וצ'רקסיים. יישובים אלו נבחרו לסקר כחלק מפעילותה של עמותת יעדים לצפון במרכזי הגיל הרך באותם יישובים, ולכן יש במחקר ייצוג יתר לחברה הבדואית והדרוזית בצפון. בסקר השתתפו גם תושבי ארבעה יישובים ערביים גדולים בצפון הארץ שעשויים לייצג את אוכלוסיית המחקר: טמרה, סח'נין, עראבה ושפרעם. מכל יישוב נבחר מדגם אקראי של 30-40 אימהות לילדים בגילים אלו, ונערכו קבוצות מיקוד וראיונות עם אימהות, מטפלות, סבתות וקרובות משפחה אחרות ועם אנשי מפתח ברשויות המקומיות.

עולא מוהנא
מנהלת תחום צעדים
ביעדים לצפון

מהא נוג'ידאת
מנהלת מיזם חלקאת
(מעגלים)

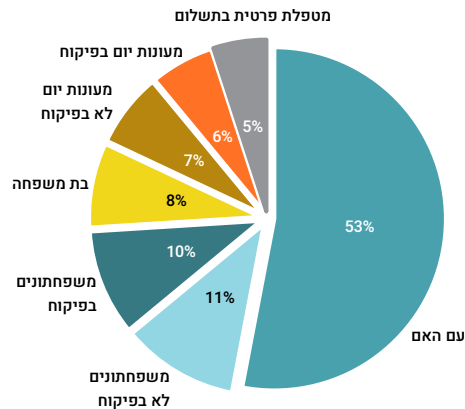
מיכל בליקוף
רכזת ניהול ידע
ביעדים לצפון

66% מהילדים בני שלושה חודשים עד שלוש שנים ברשויות המקומיות הערביות בצפון אינם מבקרים בשום מסגרת חינוכית

התפלגות הילדים בגילי 3 חודשים עד 3 שנים, לפי סוג המסגרת

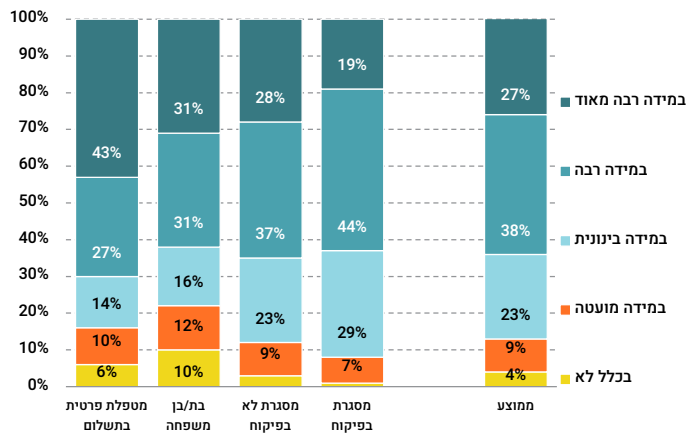
על פי מדגם של 591 אימהות ברשויות מקומיות ערביות במחוזות חיפה והצפון

אימהות לילדים בגיל שלושה חודשים עד שלוש שנים שהשתתפו בסקר נשאלו באיזו מסגרת נמצאים ילדיהן. 53% מהילדים נמצאים בבית עם אימהותיהם, 8% עם בת משפחה אחרת ו-5% עם מטפלת פרטית בתשלום. כלומר 66% מהילדים ברשויות מקומיות ערביות במחוזות חיפה והצפון אינם מבקרים בשום מסגרת חינוכית. אם כן, רק 34% מהילדים משתתפים במסגרת חינוכית כלשהי: 16% במעונות יום או משפחתונים בביקוח ו-18% במסגרות שאינן מפוקחות.

למרות זאת, אימהות ברשויות המקומיות הערביות בצפון מרוצות במידה מועטה מהטיפול על ידי בת או בן משפחה

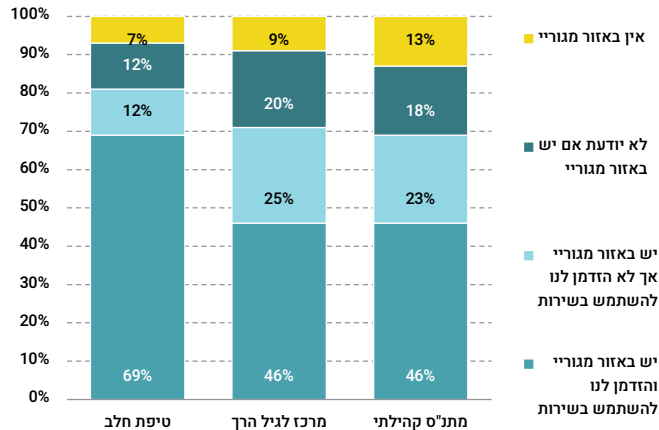
מידת שביעות הרצון מהמסגרת הטיפולית בקרב אימהות ברשויות מקומיות ערביות במחוזות חיפה והצפון, לפי סוג המסגרת

לשאלה על מידת שביעות הרצון שלהן מן המסגרת הטיפולית, 70% מהאימהות שילדיהן מטופלים אצל מטפלת פרטית בתשלום השיבו כי הן שבעות רצון מהטיפול במידה רבה או במידה רבה מאוד; באותה מידה היו שבעות רצון 65% מהאימהות ששולחות את ילדיהן למסגרות שאינן בפיקוח, 62% מהאימהות שילדיהן מטופלים אצל בת/בן משפחה, ו-63% מהאימהות שילדיהן במסגרות מפוקחות. לעומת זאת, 22% מהאימהות שילדיהן מטופלים אצל בת/בן משפחה השיבו כי הן שבעות רצון במידה מועטה או אינן שבעות רצון כלל מהטיפול, וכמוהן השיבו 16% מהאימהות המעסיקות מטפלת פרטית בתשלום, 12% מהאימהות שילדיהן במסגרות שאינן בפיקוח, ו-7% מהאימהות שילדיהן במסגרות מפוקחות.

שליש מהאימהות לבני שלוש ומטה ברשויות המקומיות הערביות בצפון שהשתתפו בסקר דיווחו כי אינן משתמשות בשירותי טיפת חלב

מידת השימוש בשירותי הגיל הרך בקרב אימהות ברשויות מקומיות ערביות במחוזות חיפה והצפון

מקור: מידם חלקאת חלגת, עמותת יעדים לצפון

בסקר הטלפוני שנערך במיזם חלקאת נשאלו אימהות ערביות אם למיטב ידיעתן מוצעים באזור מגוריהן שירותים לפעוטות ולאמהות לפעוטות, ואם כן – אם הן משתמשות בהם. 69% מהאימהות השיבו כי הן משתמשות בשירותי טיפת חלב ו-46% אמרו כי הן משתמשות בשירותיהם של מרכזים לגיל הרך ומתנ"סים קהילתיים. לעומת זאת, 31% מהאימהות הערביות אינן משתמשות בשירותים של טיפת חלב – אם משום שאין תחנת טיפת חלב באזור מגוריהן או שאינן יודעות על קיומה של תחנה כזאת באזור מגוריהן, ואם משום שפשוט לא הזדמן להן להשתמש בשירותים הללו. כמו כן, 54% מהאימהות הערביות אינן מבקרות במרכזים לגיל הרך ובמתנ"סים קהילתיים.

הערה: יצוין כי על פי נתוני הסקר החברתי של הלמ"ס לשנת 2017, 95% מההורים בחברה הערבית לילדים בגילי לידה עד 17 דיווחו שהם מחסנים את ילדיהם בקביעות בכל החיסונים, בהתאם לגיל הילד (משרד הבריאות, 2019). חיסונים עד גיל 6 ניתנים על ידי תחנות טיפת חלב. ייתכן שביישובים שנבדקו בסקר שירותי טיפת חלב ניתנים במרפאות קופת החולים, ומכאן הפער בנתונים.

בוגרות סמינר הגיל הרך של מרכז טאוב מגיבות

המסגרות לגיל הרך בחברה הערבית: המצב היום וכיוונים לעתיד

מהא נוג'ידאת | מנהלת מיזם חלקאת חלקאת;
בוגרת סמינר טאוב תשפ"א

במחקר מקדים שערכנו בעמותת יעדים לצפון במסגרת מיזם חלקאת חלקאת (מעגלים) לפיתוח מודלים לשיפור איכות החינוך והטיפול בילדים בגילי לידה עד שלוש בחברה הערבית בצפון, נמצא שלמעלה מ-80% מהילדים בגיל הינקות בחברה הערבית נמצאים במסגרות שאינן מפוקחות: מעון יום או משפחתון לא מפוקח, מטפלת פרטית, אצל קרובת משפחה (סבתא, דודה) או בבית עם אימם.

עמדות ההורים לגבי שילוב הילד במסגרת היו מגוונות. באחת מקבוצות המיקוד אמרה אחת האימהות: "למה אני צריכה לשלוח את הילד למשפחתון אם אני לא עובדת?". לדבריה, עצם העובדה שאינה עובדת או שהיא עובדת בעבודה לא רשמית ולא סדירה, מונעת ממנה לשלוח את הילד למסגרת. משתתפת אחרת הסבירה שהמסגרת המשפחתית עדיפה בעיניה על מסגרת רשמית: "כשהילד שלי אצל סבתא שלו אני יותר רגועה. מטפלת שאינה קרובת משפחה לא תוכל להעניק חום ואהבה שמשותווים למה שסבתא יכולה להעניק". עם זאת, סבתא אינה נתפסת בדרך כלל כמי שיכולה להציע לילד מגוון של משחקים ופעילויות שחיוניות להתפתחותו, ואילו מסגרת חינוכית לילד נתפסת כמרחב שיש בו סדר יום קבוע יותר ושמאפשר התפתחות תקינה לילד.

החברה הערבית היא חברה במעבר מאורח חיים מסורתי למודרני. בד בבד עם העלייה בהשכלה בכלל ובקרב נשים בפרט ניכרת מגמה של עלייה בשיעור התעסוקה של נשים, ובהתאם ניכרת גם עלייה בצורך במסגרות חינוך וטיפול ובדרישה להן. ואולם מעבר לפתרונות שיהיה אפשר ליישם בטווח הבינוני והארוך – המשך התקצוב של תכנון ובנייה של מעונות יום נוספים לאוכלוסייה הערבית – יש צורך מיידי ביצירת מנגנון לקידום איכות החינוך והטיפול הניתנים לילדים בטווח הקצר. מנגנון כזה צריך לכלול תוכניות הכשרה והדרכה, הן למטפלות במעונות יום ובמשפחתונים לא-מפוקחים והן למטפלות פרטיות, קרובות משפחה ואימהות. ואולם תחילה יש לבצע איתור פנימי של הילדים בגיל הינקות בכל רשות ורשות ולגבש היצע של תוכניות ומענים רלוונטיים לקהלי היעד השונים על פי הצרכים – ואת זה מיזם חלקאת שואף לעשות.

בוגרות סמינר הגיל הרך של מרכז טאוב מגיבות

חסמים להשתתפותם של ילדים בחברה הערבית במסגרות חינוך מפוקחות לגיל הרך

עולא פחראלדין-אבו ריש | מנכ"לית עמותת ינבוע ינבוע,
ארגון הגג של מעונות היום המוכרים בחברה הערבית;
בוגרת סמינר טאוב תשפ"ב

הגיל הרך הוא תקופה קריטית בחיי הילד ובה מונחות אבני היסוד להתפתחותו. תפקידם של מעונות היום המפוקחים לספק לילדים חינוך איכותי שיבטיח התפתחות מיטבית. בחברה הערבית חשיבותם של מעונות היום המפוקחים גדולה שבעתיים, שכן הם משמשים גם כלי לחיזוק החוסן החברתי ולקידום השוויון. מערך מפותח של חינוך בגיל הרך ישמש גם מנגנון תומך תעסוקה לרבות מהנשים הערביות, והדבר יוביל להגדלת ההכנסה של המשפחה הערבית ויסייע במלחמה בעוני ובמצוקה.

מערך מעונות היום והמשפחתונים ביישובים הערביים הוא מקור פרנסה ותעסוקה לנשים רבות, שממילא סובלות ממיעוט מקומות תעסוקה בגלל החסמים המבניים והתרבותיים בחברה שלהן. כיום ישנם בחברה הערבית כ-138 אלף פעוטות בגילי לידה עד שלוש, כ-120 אלף מהם (87%) שוהים במסגרות לא מוכרות או בטיפולה של האם או קרובת משפחה אחרת. רק 18 אלף מהפעוטות בחברה הערבית מתחנכים במסגרות מסובסדות ומפוקחות בעלות סמל מעון – כ-175 מעונות יום ועוד 1,200 משפחתונים. מהילדים המתחנכים במעונות המוכרים רק רבע זכאים לסבסוד, משום שרוב האימהות בחברה הערבית עובדות במשרה בהיקף שאינו מזכה בסבסוד. ואולם גם המשפחות הזכאיות

מתקשות לשלם את שכר הלימוד, שכן גם לאחר הסבסוד הוא עודנו גבוה ביחס להכנסות של המשפחה הערבית הממוצעת, וכך רק ילדים ממשפחות ממעמד גבוה זוכים לחינוך מפוקח.

שכר הלימוד הגבוה שהורים נדרשים לשלם במעונות היום, המחסור במקומות תעסוקה לנשים והשכר הנמוך שלהן הם כולם חסמים שמונעים מילדים השתתפות במסגרות המפוקחות, ועל כן הורים רבים מחפשים מסגרות פרטיות; הללו נגישות בכל שכונה ושכר הלימוד בהן נע בין 1,000 ל-1,700 שקלים לחודש, מחיר שהוא נמוך משכר הלימוד במעונות המפוקחים גם לאחר הסבסוד בחלק מדרגות הזכאות. המעונות המפוקחים נאלצים להוריד מחירים כדי להתחרות במעונות הפרטיים, ומעדיפים לקלוט ילדים שהוריהם זכאים לדרגת סבסוד גבוהה כדי לקבל סכום גדול יותר מהמדינה. משום כך מעונות היום בחברה הערבית שרויים כיום בגירעון ופועלים בהפסד, ואינם פנויים להעניק לילדים חינוך איכותי.

שכר הלימוד הגבוה אינו הבעיה היחידה של המעונות המוכרים בחברה הערבית. עלות הקמתו של מעון יום עם שלוש כיתות נעה בין 2.5 ל-3 מיליון ש"ח, ועליה מתווספות עלויות שכירות. בחברה היהודית הרשות המקומית בונה מעון ומוסרת אותו לניהולו של ארגון; ואולם בחברה הערבית, בגלל חסמים מבניים ומחסור בשטחים ציבוריים, המצב שונה: יותר מ-70% מהמעונות נבנו או הוסבו, בהתאם לפרוגרמה של משרד הבינוי והשיכון לתכנון ולציווד מעונות יום לגיל הרך, בכספיהם הפרטיים של הארגונים – כספים שיכלו לשמש לצרכים חברתיים אחרים.

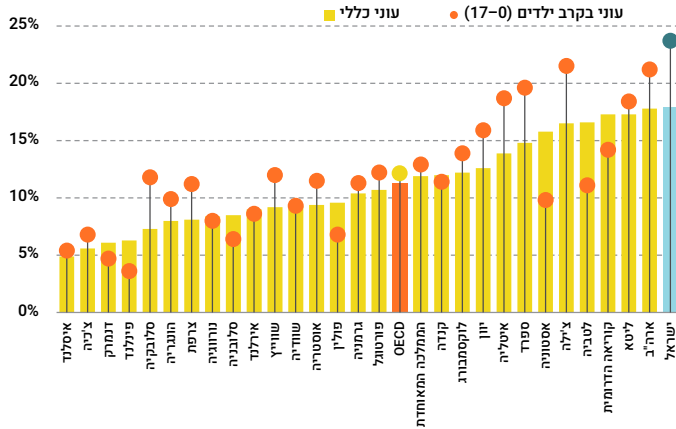
כדי להסיר את החסמים המונעים מהורים לרשום את ילדיהם למעונות המפוקחים יש לנקוט מספר צעדים: להרחיב את תנאי הזכאות ולהתאימם למאפיינים התעסוקתיים של נשים בחברה הערבית; לקבוע סכום מקסימלי לתשלום הורים שלא יעלה על 1,000 ש"ח בחודש לילד; להגדיל את מספר המעונות הנבנים על ידי הרשויות המקומיות; לעודד ארגונים לבנות מעונות יום חדשים ולהסב מבנים קיימים למעונות באמצעות סיוע במענקים שנתיים למימון הבנייה או ההסבה (כספים ייעודיים שנמצאים בקופת המדינה ושהרשויות לא יכלו לממש מסיבות שונות לבניית מעונות יום).

שער שלישי

ילדים בגיל הרך החיים בעוני

שיעור העוני הכללי ושיעור העוני בקרב ילדים (0-17), 2019
לאחר מיסים והעברות, מדינות ה-OECD

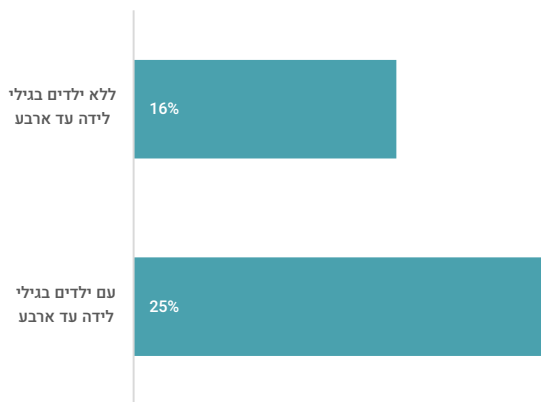
מקור: וקנין ואחרים, 2019 (מעודכן), מרכז טאוב | נתונים: OECD, 2022

שיעורי העוני בישראל גבוהים מן הממוצע במדינות המפותחות, במיוחד בקרב ילדים

שיעור משקי הבית החיים מתחת לקו העוני בישראל גבוה משיעורם כמעט בכל מדינה אחרת בעולם המפותח. בשנת 2019 עמד שיעור העוני הכללי בישראל על כ-17% – שיעור גבוה למדי בהשוואה לממוצע מדינות ה-OECD, שעמד על כ-12% (OECD, 2022). ואולם לא זו בלבד שתחולת העוני בישראל גבוהה ביחס למדינות מפותחות אחרות, אלא שהדבר בולט במיוחד בקרב ילדים. כפי שניתן לראות בתרשים, בשנת 2019 עמד שיעור העוני בקרב גילאי לידה עד 17 בישראל על 22%, בהשוואה ל-13% בממוצע במדינות ה-OECD.

משקי בית עם ילדים בגילי לידה עד ארבע בישראל חיים מתחת לקו העוני בשיעורים גבוהים יותר ממשקי בית שאין בהם ילדים בגילים אלו

שיעור משקי הבית מתחת לקו העוני, עם וללא ילדים בגילי לידה עד ארבע, 2018

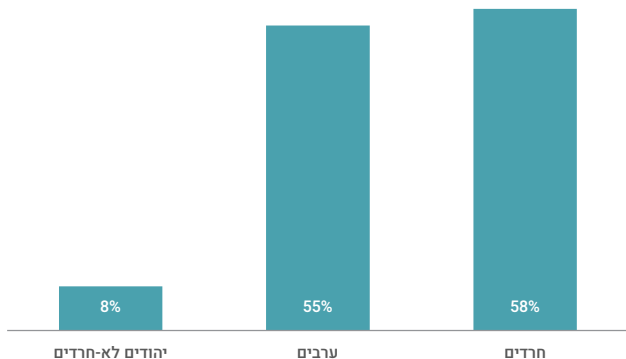
מקור: צוות מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר הוצאות והכנסות משקי בית, 2018

על פי דוח העוני של המוסד לביטוח לאומי (אנדבלד ואחרים, 2019), בשנת 2018 תחולת העוני של משפחות עמדה על 18%, וזו של משפחות שיש בהן ילדים מתחת לגיל 18 הייתה גבוהה יותר ועמדה על כ-21%. התרשים מראה כי במשקי הבית שיש בהם ילדים בגילי לידה עד ארבע תחולת העוני גבוהה אף יותר, ובמידה ניכרת: ב-2018 חיו מתחת לקו העוני 25% ממשקי הבית הללו, לעומת 16% ממשקי הבית שאין בהם ילדים מתחת לגיל ארבע.

הערה: התרשים עובד בידי ד"ר יעל נבון מיוזמת מרכז טאוב לחקר ההתפתחות ואי השוויון בגיל הרך. הנתונים מבוססים על סקר הוצאות והכנסות משקי הבית של הלמ"ס לשנת 2018. קו העוני מוגדר בהתאם להגדרת המוסד לביטוח לאומי: הכנסה כספית נטו חלקי מספר נפשות סטנדרטיות < 2,875 ש"ח. האומדנים מציגים עוני לאחר תשלומי העברה. לצורך האמידה נעשה שימוש במשקלות שבקובץ הסקר.

שיעור משקי הבית עם ילדים בגילי לידה עד ארבע החיים מתחת לקו העוני בקרב הערבים והחרדים גבוה בהרבה מן השיעור בקרב יהודים לא-חרדים

שיעור משקי הבית עם ילדים בגילי לידה עד ארבע מתחת לקו העוני, לפי קבוצות אוכלוסייה, 2018

מקור: צוות מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר הוצאות והכנסות משקי בית, 2018

בקרב הערבים והחרדים שיעור משקי הבית עם ילדים בגיל הרך (לידה עד ארבע) החיים מתחת לקו העוני גבוה בהרבה מן השיעור בקרב יהודים שאינם חרדים: 58% בקרב חרדים ו-55% בקרב ערבים. במילים אחרות, בשנת 2018 חיו יותר ממחצית משקי הבית הללו מתחת לקו העוני, לעומת 8% בלבד ממשקי הבית היהודיים שאינם חרדיים.

הערה: התרשים עובד בידי ד"ר יעל נבון מיוזמת מרכז טאוב לחקר ההתפתחות ואי השוויון בגיל הרך. הנתונים מבוססים על סקר הוצאות והכנסות משקי הבית של הלמ"ס לשנת 2018. קו העוני מוגדר בהתאם להגדרת המוסד לביטוח לאומי: הכנסה כספית נטו חלקי מספר נפשות סטנדרטיות < 2,875 ש"ח. האומדנים מציגים עוני לאחר תשלומי העברה. לצורך האמידה נעשה שימוש במשקלות שבקובץ הסקר.

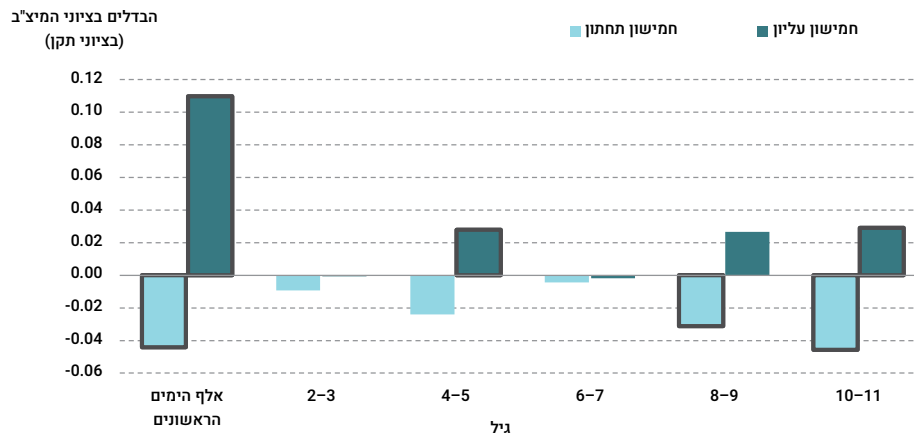
ההכנסה המשפחתית באלף הימים הראשונים לחיים קשורה קשר חזק ומובהק סטטיסטית להישגים בבית הספר היסודי

בהתפתחות הקוגניטיבית והלימודית בין תלמידים בישראל ניכרים לא רק בין מי שגדלו במשפחות שמתחת לקו העוני לבין מי שגדלו במשפחות מן המעמד הבינוני, כי אם גם בין מי שגדלו במשפחות עשירות לבין מי שגדלו במשפחות מן המעמד הבינוני. בהשוואה למדינות אחרות ב-OECD, בישראל יש פערי הכנסה ניכרים בין שכבות האוכלוסייה, בעיקר בין בעלי ההכנסות הגבוהות באוכלוסייה לבין אלה שבתחתית סולם ההכנסות. המשמעות היא שבישראל ישנה שכבת אוכלוסייה חזקה מבחינה כלכלית הנבדלת משאר האוכלוסייה בהישגים הלימודיים של ילדיה. שכבה זו מסוגלת לקדם את ילדיה טוב יותר בזכות משאביה העודפים, המאפשרים תזונה טובה יותר לאם וליילוד, טיפול רפואי ואבחנתי איכותי, השתתפות במסגרות פרטיות איכותיות לגיל הרך וכדומה. ייתכן שיש בכך כדי להסביר את הפערים העמוקים בהישגים הלימודיים בין בני שכבות חברתיות-כלכליות שונות בישראל.

מהתרשים עולה כי הציונים בבחינות המיצ"ב במתמטיקה בכיתה ה' של תלמידים שמשפחותיהם נמצאו בחמישון התחתון של התפלגות ההכנסה במהלך אלף הימים הראשונים לחייהם (מהשנה שקדמה ללידה ועד הגיעם לגיל שנתיים) נמוכים יותר בבגרותם. כל זאת בפיקוח על ההכנסה המשפחתית המצטברת מאלף הימים הראשונים ועד מועד הבחינה ועל משתנים חברתיים-דמוגרפיים נוספים דוגמת השכלת ההורים, מספר האחים, מגדר, משקל לידה וקבוצת אוכלוסייה. ממצאים דומים עלו מבחינת הישגים במדעים, באנגלית ובשפת אם עברית. כצפוי, גם תלמידים שמשפחותיהם נמצאו בחמישון התחתון סמוך לבחינה (גיל 10-11) מגיעים להישגים נמוכים יותר. בגילי 2-9, לעומת זאת, השפעת העוני היחסי אינה מובהקת בדרך כלל.

לחלופין, הכנסה משפחתית גבוהה באלף הימים הראשונים לחיים קשורה באופן חיובי להישגים בבית הספר היסודי. כלומר, הפערים

הבדלים בציוני המיצ"ב במתמטיקה בכיתה ה' על פי השתייכות לחמישון התחתון והעליון של ההכנסה המשפחתית בהשוואה לחמישונים האמצעיים

הערה: התרשים מבוסס על נתונים מינהליים של הלמ"ס עבור ילידי הארץ בשנים 2000-2002 ו-2004-2005. העמודות המודגשות מייצגות הבדלים מובהקים סטטיסטית בציונים בין מי שגדל בבית עני או עשיר לבין מי שגדל בבית ממוצע. מקור: דנה שי ויוסי שביט, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

מן הממצאים שהוצגו בשער זה עולה בבירור כי אי-השוויון בהישגים ההשכלתיים בישראל קשור באי-השוויון הכלכלי ובעוני. הפערים בהישגים הלימודיים בין ילדים החיים מתחת לקו העוני לבין ילדים משכבות חברתיות-כלכליות חזקות יותר בישראל מלמדים כי כדי להתמודד ביתר הצלחה עם השפעות העוני על התפתחות הילד בגיל הרך דרושות התערבויות נרחבות ומקיפות של המדינה, ועליה לנקוט צעדים שיסייעו למשפחות עניות עם ילדים בגיל הרך להגדיל את הכנסתן כדי לאפשר להן לספק את הצרכים הבסיסיים של ילדיהן – מזון, שירותי בריאות ודירור סביר. להלן כמה חלופות מדיניות המתמקדות בצמצום תחולת העוני והשפעתו על משפחות עם ילדים צעירים:

- הגדלת ההכנסה באמצעות עידוד ההשתתפות בשוק העבודה. בשנים האחרונות ממשלת ישראל מייחסת חשיבות רבה לעידוד ההשתתפות בשוק העבודה, בעיקר בקרב נשים ערביות וגברים חרדים. ניתן להשיג זאת בין השאר באמצעות הגדלת מענק העבודה (EITC), בעיקר להורים עובדים לילדים בגיל הרך.
- הגדלת גמלת השלמת ההכנסה והרחבת המימוש של הטבה זו בקרב משפחות עניות. השימוש ב"תשלומי העברה מותנים" – תשלומים למשפחות המותנים בהשתתפותן בתוכניות הכשרה מקצועית או קורס הורות וכיוצא בזה – הולך ונעשה פופולרי במדינות ה-OECD כתמריץ לפעולה המבוקשת, נוסף על מתן מענקים כספיים למשפחות עניות.

הערה: חלק זה מבוסס על [חוברת הממצאים הראשונה](#), שפורסמה בספטמבר 2021, שגם בה דנו בעוני בגיל הרך. תודה לליאורה בורס ולפרופ' ג'וני גל על הסיוע בכתיבה.

- הסטת חלק מקצבאות הילדים בגילי העשָׂרה לגיל הרך, כדי לעזור להורים צעירים, בייחוד במשפחות קשות יום, לשפר את איכות הטיפול בילדים בגילים הקריטיים להתפתחות ואת איכות החינוך שהם מקבלים. כיום קצבאות הילדים הן אוניברסליות ומשולמות עבור הילדים מיום לידתם ועד הגיעם לגיל 18, ללא שינוי ניכר בגובה הקצבה במשך כל התקופה. ראוי לשקול לאמץ דפוס שונה של חלוקת קצבאות הילדים בישראל – למשל להגדיל את הקצבאות למשפחות שילדיהן בגיל הרך ולהקטין את הקצבאות למשפחות שילדיהן בוגרים יותר.
- תוכנית שוקרים להשלמת התזונה ולהספקת סל מזון בריא לילדים בגיל הרך ממשפחות בעלות הכנסה נמוכה. בארצות הברית פועלת מאז שנות השבעים של המאה העשרים תוכנית WIC המספקת הזנה משלימה לנשים (כ-25%) ולתינוקות וילדים מתחת לגיל 5 (כ-75%). נתונים שנאספו בשנים הרבות שחלפו מאז החלה התוכנית לפעול הצביעו על שיפור במשקל הלידה ובבריאות התינוק וכן על השפעה חיובית על ההישגים הקוגניטיביים והלימודיים העתידיים בעקבות התזונה המשופרת שהילדים זכו לה. תוכנית כזאת עשויה להיות רלוונטית מאוד בישראל.

בוגרות סמינר הגיל הרך של מרכז טאוב מגיבות

הקשר בין תזונה, עוני והתפתחות

יערה שילה | מומחית לגיל הרך, מכללת אפרתה; דוקטורנטית באוניברסיטת בר-אילן; מייסדת קואליציית חינוך מלידה; בוגרת סמינר טאוב תשפ"א

נוכח גלי ההתייקרויות של השנים האחרונות מתרחב הפער החברתי-כלכלי בין משפחות ומתחדד הצורך במענה להורים שמשתכרים שכר מינימום וכורעים תחת הנטל. המצוקה גוברת אף יותר כשיש בבית תינוק שזקוק לתרכובת מזון לתינוקות (תמ"ל) וההורים אינם מסוגלים לקנותה בשל מחירה הגבוה. בחודשים האחרונים מדווח בתקשורת על זינוק בגנבת מזון לתינוקות ועל אמצעים שנוקטות חברות המזון כדי להתגונן מפני הגנבות הללו. הדבר מעיד על המצוקה שהורים שרויים בה בשל אי-היכולת לספק מזון בסיסי לילדיהם. הורים רבים מדווחים שכאשר ידם אינה משגת לקנות תמ"ל הם מדללים אותה, אבל בכך הם מזיקים להתפתחות התקינה של התינוק.

מחירי התמ"ל בישראל הם מהגבוהים בעולם המערבי. מנתונים שהוצגו לפני הכנסת עולה שרמת הריכוזיות בשוק התמ"ל בישראל גבוהה מ-80% – כלומר חלק הארי של השוק נשלט בידי מספר מצומצם של חברות, ובהיעדר תחרות מחירי התמ"ל עולים. מהשוואת מחירים בין-לאומית עולה כי מחירו של קילוגרם תמ"ל (בניכוי מע"מ) גבוה בישראל בכ-12% ממחירו הממוצע בצרפת, ניו זילנד, הולנד, רומניה, גרמניה, צ'כיה, פורטוגל ובריטניה, ונמוך רק ממחירו ביוון, דנמרק ובולגריה.

מחקרים מראים שיש קשר ישיר בין תזונה בריאה ומותאמת לבין שיפור בתפקוד המוח לאורך כל החיים. חומרי המזון שאנו נותנים לתינוק הם אבני הבניין לצמיחת מוחו ולהתפתחותו. מהתקדמות המחקר במדעי המוח ידוע שהמוח גדל ומתפתח בשנות החיים הראשונות; אלו הן השנים החשובות ביותר להתפתחות הקוגניטיבית, הרגשית והחברתית, ולכן הן הזדמנות בלתי חוזרת לספק למוח את הנחוץ להתפתחותו המיטבית. תזונה טובה של האם בזמן ההיריון וההנקה תורמת להתפתחות תקינה של העובר והתינוק. תזונה הולמת משפיעה באותו אופן לאורך כל שנות גידולם של הילדים. על ההשפעה של התמ"ל על בריאות הילדים למדנו מהטרגדיה הנוראה שהתרחשה בשנת 2003, כאשר מחסור בוויטמין B במזון לתינוקות של רמדיה גרם לנזק התפתחותי אצל ילדים שניזונו ממנו ואף למוות.

מרבית הדבר היום על פערים חברתיים במערכת החינוך, אולם הפערים מתחילים להיווצר בשלב מוקדם הרבה יותר: מצב שבו יש הורים שיכולים לקנות תמ"ל לילדיהם ויש הורים שידם אינה משגת יוצר פערים קוגניטיביים וגורם נזק שאין לו תקנה. פערי השכלה אפשר להשלים; פערים קוגניטיביים, לעומת זאת, כמעט בלתי אפשרי. הפערים מתרחבים לא רק בגלל יכולת התמיכה המוגבלת של הורים ממעמד חברתי-כלכלי נמוך אלא גם בשל התזונה הלקויה שהם מספקים לילדיהם, המשפיעה על התפתחותם הקוגניטיבית. אמנם הפערים באים לידי ביטוי אצל הילדים בגיל חינוך חובה אבל הם מתהווים כבר בגיל צעיר מאוד, עוד בטרם הכניסה למערכת החינוך, כפי שמלמדים מחקרים שבחנו את הקשר שבין עוני בגיל הרך ובין הישגים בגילים מבוגרים יותר (למשל וקנין ואחרים, 2019; שביט ואחרים, 2018).

כדי לצמצם את הפערים הנגרמים בגלל תזונה לקויה בגיל הרך ומחירי התמ"ל הגבוהים יש לפעול בכמה חזיתות: יש לפקח על מחירי התמ"ל ולסבסד אותם; יש לתת למשפחות מעוטות יכולת שובריים לקניית תמ"ל; ויש לעודד הקמת מעונות סמוך למקומות העבודה כדי לאפשר לאימהות עובדות להיניק את ילדיהן במהלך היום. ההשקעה בגיל הרך מניבה את פירותיה רק בדור הבא, אבל היא מביאה תועלת לא רק לנהנים הישירים ממנה אלא לחברה כולה: בטווח הארוך היא מורידה את רמת הפשיעה, מקטינה את הצורך בשירותי רווחה ומגדילה את התמ"ג לנפש. ההשקעה בגיל הרך יקרה, אך היעדר השקעה יקר עוד יותר.

שער רביעי

רשמים מכנס הגיל הרך של מרכז טאוב

אקדמיה, נציגי ארגונים חברתיים וארגוני המגזר השלישי, נציגי רשויות מקומיות, בכירים ממשרדי ממשלה ועוד מגוון רחב של בעלי תפקידים מתחומי החינוך והרווחה.

הכנס עסק במגוון היבטים הנוגעים לסוגיית הגיל הרך ואי-השוויון החברתי. בין השאר נדונו בו נושאים כמו עוני בגיל הרך והשפעתו על ההתפתחות המוחית של פעוטות ועל הישגים לימודיים בהמשך החיים ומצוקת כוח האדם הקשה בתחום, שהיא אתגר מרכזי אל מול השאיפה לחינוך מיטבי של הדור הבא ולצמצום פערים בחברה. כמו כן הוצגו בקצרה יוזמות ופעולות מקומיות שטמונה בהן תקווה לקידום החינוך והטיפול בגיל הרך.

הכנס נפתח בדברי פתיחה מפי סוזי פת בנבנישתי, מנכ"לית מרכז טאוב, פרופ' אבי וייס, נשיא המרכז, ופרופ' יוסי שביט, חוקר ראשי וראש יוזמת מרכז טאוב לחקר ההתפתחות ואי-השוויון בגיל הרך. פרופ' וייס ופרופ' שביט תיארו בקצרה את עיקרי הפעילות של היוזמה והדגישו את חשיבותה הרבה. מחקרים רבים מראים שאי-שוויון מתהווה בגיל צעיר מאוד, ושגורמים סביבתיים יכולים

ב-20 ביולי נערך במסגרת יוזמת מרכז טאוב לחקר ההתפתחות ואי-השוויון בגיל הרך הכנס מצוקות ותקוות בטיפול בגיל הרך בישראל. הכנס נערך בתמיכתן של קרן ברכה, קרן ברנרד ון ליר ויד הנדיב, אשר מאפשרות בנדיבותן את פעילות היוזמה. בכנס השתתפו אנשי

דווקא מורגש מחסור בכוח אדם, בעיקר בחברה היהודית, החרדית והלא-חרדית, ובמקרים רבים נסגרות כיתות בשל כך. אולם לדבריה, בחברה הערבית אין מחסור כזה, בין השאר בשל הסטטוס הגבוה יחסית שיש בו למשרות בתחום הגיל הרך לעומת משרות אחרות. פחראלדין חיזקה את דבריה של שהינו על החברה הערבית והוסיפה כי על אף הקשיים והאתגרים הכרוכים בטיפול בילדים בגיל הרך ובחינוכם, הנשים הערביות נשארות במקצוע לא רק בגלל הסטטוס החברתי שלו אלא גם מתוך תחושת שליחות. הדוברת האחרונה

להשפיע על עתידו של הפעוט. לכן חשוב מאוד לנסות להבין מהם אותם גורמים ולפעול בנחישות לצמצום אי-השוויון.

במושב הראשון, **עוני, קצבאות והתהוות אי-שוויון לימודי בגיל הרך**, הציגה דנה שי, חוקרת במרכז טאוב, שני מחקרים הבוחנים את הקשר בין עוני ובין הצלחה במבחני המיצ"ב. ממצאיה מראים שילדים במשפחות גדולות שחוו עוני בגילי לידה עד שלוש מקבלים ציונים נמוכים יותר במבחני המיצ"ב בכיתה ה'. אחריה דיבר פרופ' ג'וני גל, חוקר ראשי וראש תחום מדיניות הרווחה במרכז טאוב, שחיזק את ממצאיה והציג חלופות מדיניות להתמודדות עם עוני ועם השפעותיו על ילדים בגיל הרך. פרופ' גל הציע גם פתרונות יצירתיים כמו קצבאות ילדים דיפרנציאליות על פי גיל.

במושב השני, **כוח אדם בגיל הרך**, בהנחיית פרופ' יוסי שביט, השתתפו פרופ' מאיר יעיש מאוניברסיטת חיפה, סימה שהינו, מנהלת תחום פדגוגי במחלקה לגיל הרך בעיריית ירושלים, עולא פחראלדין, מנכ"לית עמותת ינבוע ומנהלת מיזם "פאזל", ונועה צור ברוש, פרויקטורית בכירה בתחום מעונות יום במשרד החינוך. פרופ' יעיש טען כי תופעת "ההתפטרות הגדולה" אינה ניכרת בישראל, אלא יש מעבר של אנשים ממשרות מסוימות למשרות אחרות. אחריו הציגה שהינו נתונים לגבי ירושלים ואמרה כי בתחום הגיל הרך

מעמותת יעדים לצפון. מיזם זה, המתמקד במסגרות הלא-מפוקחות ופועל כיום בשלוש רשויות ערביות בצפון, מאפשר ליצור תוכנית אסטרטגית בתחום החינוך והטיפול בגיל הרך אשר מביאה בחשבון את המאפיינים הייחודיים של כל יישוב ויישוב. הלן יעקבסון, מנהלת המרכז לגיל הרך בעמותת פ.ש.ר (פיתוח שירותי רווחה) בעיר לוד, תיארה את פעילותו של מיזם שח"ר (שנות חיים ראשונות) – יחידה התפתחותית עירונית שהוקמה ביוזמה משותפת של משרד הבריאות, ג'וינט אשלים ועיריית לוד. המיזם שם לו למטרה למנוע מצב שילד שמופנה לטיפול התפתחותי לא יקבל אותו. יהודית חדד, יועצת ראשת עיריית בית שמש לענייני תשתיות והנדסה, הציגה את מיזם "אורבן 95" בעיר, הפועל בשיתוף פעולה עם קרן ון ליר ועם המועצה לבנייה ירוקה. הרעיון שבבסיס המיזם הוא שהסביבה העירונית לא תמיד מתאמת לפעוטות, וצריך לחשוב כמו פעוט שגובהו 95 סנטימטרים כדי ליצור בשבילו סביבה שמתאימה לו. לשם כך פנו מנהלי המיזם לאימהות כדי להבין מה הילדים שלהן צריכים שיהיה בשכונה שלהם. את המושב חתמה טל אוחנה, ראשת המועצה המקומית ירוחם, שדיברה על האתגרים של ירוחם בתחום החינוך והטיפול בגיל הרך ועל הפתרונות שנמצאו להם. בדיון שהתפתח בין משתתפות המושב נראה כי כולן מסכימות שהרשויות המקומיות מחזיקות בפוטנציאל ההשפעה הגדול ביותר בנושא הגיל

במושב, נועה צור ברוש ממשרד החינוך, האירה את הבעיה מן הזווית הממשלתית, המכירה במחסור בכוח אדם בטיפול בגיל הרך, והציגה את התוכניות של משרד החינוך להתמודדות עם המחסור.

את המושב השלישי, **קולות מהשטח – תוכניות לקידום הגיל הרך ברמה המקומית**, פתחה יושבת ראש המושב ד"ר טלי יריב משעל, מנכ"לית קרן ברכה, שהדגישה כי הרשויות המקומיות הן שחקן מפתח בתחום, שכן הן מחזיקות ברוב הידע והנתונים על ילדים בגיל הרך. אחריה דיברה מאה נוג'ידאת, מנהלת מיזם חלקאת (מעגלים)

המחקר מראה שאצל ילדים החיים בעוני שמשפחותיהם זכו לסינוע כלכלי נדיב יחסית במסגרת המחקר (כ-4,000 דולר בשנה) נמצאה פעילות מוחית מוגברת הקשורה לתשומת לב ולערנות, ואילו בקרב ילדים שמשפחותיהן קיבלו תמיכה סמלית בלבד (240 דולר בשנה) נמצאה פעילות מוחית פחותה הקשורה לתשומת לב ולערנות. אחריה דיברה פרופ' ציפי הורוביץ קראוס, ראשת הקבוצה לדימות מוחי בילדים בפקולטה לחינוך מדע וטכנולוגיה בטכניון. במחקרה, שמתמקדים בקשר שבין סביבה להתפתחות מוחית של ילדים, נמצא בין השאר כי מידה נכונה של גירויים יכולה לשפר את היכולת השפתית של ילדים.

הרך, אך כדי לממש אותו ולתרום לקידום הפעולות המקומיות יש צורך במשאבים ממשלתיים.

במושב האחרון, בהנחיית ליאורה בוורס, סמנכ"לית כספים ותפעול במרכז טאוב וחוקרת ביוזמה לחקר ההתפתחות ואי-השוויון בגיל הרך, הרצתה (באנגלית) פרופ' קתרין מגנוסון מאוניברסיטת ויסקונסין-מדיסון על **העברות כספיות בלתי מותנות ותהליכים משפחתיים** והציגה ממצאים מהמחקר "שנותיו הראשונות של התינוק". פרופ' מגנוסון הציגה את פרויקט המחקר (Baby's First Years) BFY שהחל בארצות הברית בשנת 2018 ונועד לבדוק את הקשר בין עוני לפעילות מוחית הקשורה להתפתחות הילד. ממצאי הביניים של

מקורות

- אנדבלד, מ', גוטליב, ד', הלאר, א', וכראדי, ל' (2019). **ממדי העוני והפערים החברתיים – דוח שנתי, 2018**. המוסד לביטוח לאומי.
- בן שמחון-פלג, ש', ולוי, ד' (2020). **בין מזרח למערב: המלצות לצמצום פערים במערך התפתחות הילד במזרח ירושלים מסמך מדיניות**. מכון ירושלים למחקרי מדיניות.
- דו"ח רוזנטל (ינואר 2009). **סטנדרטים להפעלת מסגרות חינוכיות לפעוטות: דו"ח ועדה מייעצת בראשותה של פרופ' רוזנטל**. משרד התעשייה המסחר והתעסוקה, אגף מעונות יום ומשפחתונים לגיל הרך.
- דורון, א' (2006). **בין הדרה חברתית למדיניות חברתית: נייר עמדה קבוצת המחקר במדיניות חברתית**. משרד הרווחה האגף למחקר, תכנון והכשרה.
- הריס-אולשך, ר', ופיטלברג-ברמץ, א' (2013). **מיפוי מסגרות טיפול מוכרות לילדים בפריסה גיאוגרפית**. משרד התמ"ת.
- וקנין, ד' (2020). **מסגרות חינוך לגיל הרך בישראל בהשוואה בין-לאומית: שיעורי השתתפות, תעסוקת אימהות, מדדי איכות והישגים עתידיים**. מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- וקנין, ד', שביט, י' וששון, י' (2019). **אי שוויון מתהווה בגיל הרך: עוני בגיל הרך והישגים לימודיים עתידיים**. מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- וקנין, ח', ושביט, י' (2021). **השתתפות במסגרות חינוך בגילי לידה עד שלוש והשפעתה על הישגים לימודיים בכיתה ד'**. מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- זרוע העבודה (2019). **מבחני תמיכה להשתתפות המדינה בעלות שכר לימוד במעון או במשפחתון לשנת הלימודים תש"פ**.
- טרקטנברג, מ', זר אביב, ה', לייזר, ר', ועוזיאל, א' (2019). **"היפוך הפירמידה": חזון ומדיניות לגיל הרך בישראל**. הטכניון, מוסד שמואל נאמן.
- יעדים לצפון (2021). **חלקאת חלקות: ריכוז ממצאי מחקר מקדים לקראת תוכנית להכשרת מטפלות לילדים מגיל לידה עד שלוש שנים ביישובים ערביים במחוזות חיפה והצפון**. צעדים, עמותת יעדים לצפון.

- מדהלה, ש', שאמי, ל', גל, ג', וסלע, א' (2021). **השתתפותם של ילדים בחברה הערבית במסגרות חינוך מפקחות לגיל הרך**. מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- מכון ירושלים (2022). **על נתוניך ירושלים: מצב קיים ומגמות שינוי**. מכון ירושלים למחקרי מדיניות.
- משרד האוצר (2017). **דוח הכנסות המדינה לשנים 2015–2016**. משרד האוצר, מנהל הכנסות המדינה.
- משרד הבריאות (2019). **אי-שוויון בבריאות וההתמודדות עמו, 2018**. משרד הבריאות, מינהל תכנון אסטרטגי וכלכלי.
- רבינוביץ', מ' (2019). **מסגרות לילדים בגיל הרך**. הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- שביט, י', פרידמן, י', גל, ג', ווקנין, ד' (2018). **אי שוויון מתהווה בגיל הרך: על הקשר בין עוני, עקה וגירויים חושיים להתפתחות הילד ולהישגים**. מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- שלוסר, א' (2006). **השפעת מתן חינוך טרום חובה חינוך על היצע העבודה של אמהות ערביות: ממצאים מניסוי טבעי**. **הרבעון לכלכלה**, 53, 517–553.

דירקטוריון

יו"ר: ג'ים אנגל

סגני יו"ר: מירי אייזון (סגנית יו"ר בתחום ממשל תאגידי ומינהלה), ג'ון דויסון (סגן יו"ר בתחום תקציב וכספים), דניס ו' קרלטון (סגן יו"ר בתחום תכנון ופיתוח משאבים) הלן אבלס, פני בלומנשטיין, אלן ה' גיל, ענת גפני, ג'ון דון, אלן מ' הלא, קארן וולף-וכסלר, אריאל זואנג, מייקל פ' לוסטיג, סטיב ליברמן, מייקל סאקסון, מארק סייסקי, מרתה פרידמן

אספה כללית

יו"ר: הלן אבלס

ג'ים אנגל, פני בלומנשטיין, אמיר הלוי, אלן מ' הלא, קארן וולף-וכסלר, אריאל זואנג, סטיבן טאוב, סטיב ליברמן, מייקל סאקסון, מארק סייסקי, צבי פיין, סטנלי רבין

חומצה בין-לאומית מייצגת

דיוויד אוטור (MIT), סטיוארט איזנשטט (קובינגטון), האן אנצינגר (אוניברסיטת אַרסמוס), הנרי ג' ארון (ברוקינגס), מריו י' בלכר (הבנק למשכנתאות, ארגנטינה), אדוארד גלייזר (אוניברסיטת הרוורד), אדם גמראן (קרן ויליאם ט' גרנט), פיטר ס' הלא (אוניברסיטת ג'ונס הופקינס), אריק הניושק (אוניברסיטת סטנפורד), ג'יימס ג' הקמן (אוניברסיטת שיקגו), ברטון א' וייסברוד (אוניברסיטת נורת'ווסטרן), דניאל כהנמן (אוניברסיטת פרינסטון), רוברט לייטן (Korein Tillery), אהרן צ'חנובר (הטכניון)

סגל המרכז

נשיא: אבי וייס | מנכ"ל: ניר קידר | סמנכ"לית כספים ותפעול: ליאורה בורוס | מנהל המחקר: אלכס וינר | מנהלת בכירה – שיווק, תקשורת וקשרי ממשל: ענת סלע-קורן | סמנכ"לית פיתוח משאבים: מיכל פוזמנטר

אריאל אברהם (רכזת מענקים וקשרי תורמים), אורי אוברמן (עוזר מחקר), חדוה אלמכיאס (מנהלת משרד), גיל אפשטיין (חוקר ראשי), רחל ארזי (חוקרת אורחת), חיים בלייך (חוקר), כרמל בלנק (חוקרת בכירה), נחום בלס (חוקר ראשי ויו"ר תוכנית מדיניות החינוך), בנימין בנטל (חוקר ראשי ויו"ר תוכנית מדיניות המאקרו-כלכלה), דודו ברזני (אחראי תחזוקה), ג'וני גל (חוקר ראשי ויו"ר תוכנית מדיניות הרווחה), רחלי גרסר (רכזת שיווק וקשרי ממשל), מיכאל דבאוי (חוקר), נדב דוידוביץ' (חוקר ראשי וראש תוכנית מדיניות הבריאות), ברוך לוי (חוקר אורח), יובל לוי (עוזר מחקר), אריאל ליסטוקין-אחדות (מ"מ רכזת מענקים וקשרי ממשל), שביט מדהלה (חוקרת), ליאור מורג (רכז פעילות דיגיטלית), חן משיח (דוברת), יעל נבון (חוקרת בכירה), שרית סילברמן (חוקרת בכירה), דינה פרידמן (סגנית מנהלת שותפיות אסטרטגיות), איילת קמאי (מנהלת הפרסומים), לביב שאמי (חוקר בכיר), יוסי שביט (חוקר ראשי ויו"ר יוזמת מרכז טאוב לחקר ההתפתחות ואי השוויון בגיל הרך), דנה שי (חוקרת), קיריל שרברמן (חוקר), לורה שרייבר (רכזת פרסומים בכירה)

מנהלים לשעבר: ישראל כ"ץ ז"ל, יעקב קופ ז"ל, דן בן-דוד

חברי תוכניות המדיניות

בריאות

נדב דוידוביץ' (יו"ר), אורי אבירם, אלכסנדר (אליק) אבירם, דורית אדלר, מאיר אורן, אשר אלחיאני, מירי אנדבלד, ליאון אפשטיין, ענת ארבל שמיר, אורנה בלונדהיים, רן בליצר, רועי בן משה, גבי בן נון, שי בריל, יצחק ברלוביץ, עדי ברנדר, שלמה ברנון, נחלה בשארה, בשארה בשארת, יגאל גינת, רוני גמזו, איתמר גרוטו, דן גרינברג, טל דובב, קרן דופלט, יונתן הלוי, ערן הלפרן, מייקל הרטל, לאה ופנר, מוחמד חטיב, דוד חניניץ, איתן חי-עם, אביעד טור-סיני, אורית יעקבסון, אבי ישראלי, שירה כסלו, ברוך לוי, מאיה לבנטר-רוברטס, שלמה מור יוסף, יעקב מנצ'ל, עדי ניב-יגודה, ורדה סוסקולני, חיים סילבר, ברוך עובדיה, שני פאלוך-שמעון, ערן פוליצר, קלית קאופמן, רחל קיי, אביגדור קפלן, סיגל רגב-רוזנברג, ברוך רוזן, יוחנן שטסמן, עמיר שמואלי, יהודית שמיאן

חינוך

נחום בלס (יו"ר), אלי איזנברג, כרמל בלנק, רמי בנבנישתי, שלמה בק, יגאל דוכן, יובל וורגן, נעם זוסמן, צבי ינאי, אריאל לוי, אורית לוין, זמירה מברך, דוד מעגן, פאדיה נאסר אבו אלהיג'א, יעל נבון, ריטה סבר, רמי סולימיני, שלומית עמיחי, יריב פינגר, יצחק פרידמן, מאיר קראוס, יואל רפ, יוסי שביט, עדנה שמעוני, יעל (יולי) תמיר, ערן תמיר

מאקרו-כלכלה

בנימין בנטל (יו"ר), ירום אריאב, דוד ברודט, גלעד ברנד, עדי ברנדר, ראובן גרונאו, בן-ציון זילברפרב, ג'ק חביב, שלמה יצחקי, דורון כהן, משה מנדלבאום, מישל סטרבצ'ינסקי, שמואל סלבין, אביה ספיבק, דן פלד, נעמי פלדמן, חיים שני, אסף שריד, איתן ששינסקי

רווחה

ג'וני גל (יו"ר), אורי אבירם, מיכל אלמוז-בר, עופר אריאן, אורלי בנימין, אבישי בניש, דניאל גוטליב, ישראל דורון, רוני הולר, ענת הרבסט-דבי, עידית וייס-גל, עמוס זהבי, אביעד טור-סיני, אורי ינאי, ניסים כהן, חנה כץ, ליהיא להט, מנחם מוניקנדם, אבראהים מחאג'נה, מיקי מלול, רונן מנדלקרן, רוני סטריאר, ברוך עובדיה, צבי פיין, נדב פרץ-וייסוידובסקי, יקותיאל צבע, מיכל קורא, ניצה (קלינר) קסיר, מיכל קרומר-נבו, טליה מיטל שוורץ-טיירי, שמוליק שיינטוך, סיגל שלח, יוסי תמיר

שוק העבודה

עינב אהרוני יונס, חגי אטקס, גיל אפשטיין, דניאל גוטליב, רני דודאי, אביעד טור-סיני, יעקב לופו, גיא מונדלק, מיקי מלול, דליה נרקיס, עופר סטי, אריה סיון, משה סמיונוב, מרק פלדמן, ניצה (קלינר) קסיר, טלי רגב, דמיטרי רומנוב, סיגל שלח, יוסי תמיר

מרכז טאוב
לחקר המדיניות החברתית בישראל